

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ Γ' ΑΙΩΝΟΣ

1. Πρώτη σχέσις τῆς Ρωμ. Πολιτείας πρὸς τὸν Χριστιανισμόν.

Ὁ Χριστιανισμός, διαδοθεὶς κατὰ τὸν Ἀποστολικὸν αἰῶνα ἀνὰ τὸ ῥωμαϊκὸν Κράτος, λαν ταχέως ἐγκαθιδρύθη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ. Πρῶτοι ἐν αὐτῇ κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου ἀναμφιβόλως ἐγένοντο οἱ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς ἐν Ἱεροσολύμοις «ἐπιδημοῦντες Ρωμαῖοι, Ἰουδαῖοι τε καὶ προσήλυτοι» (Πράξ. 2,10) καὶ τινες ἐξ Ἑλλάδος χριστιανοί, ὧν τὰ ὀνόματα ἀνέγραψεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῇ¹, μάλιστα δὲ οἱ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοὶ καὶ δὴ ὁ Ἀκύλας καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Πρίσκιλλα. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτιστοι κήρυκες τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ρώμῃ, μεταξὺ τῶν πολυαριθμῶν ἀποίκων Ἰουδαίων. Ὅτι ὅμως ἐν τῇ πρώτῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ρώμης ὑπῆρχον καὶ ἐξ ἐθνικῶν Χριστιανοὶ καταφαίνεται πάλιν ἐκ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου². Ἡ μεγάλη ἐπικοινωνία τῆς Ρώμης

1. Ρωμ. 16, 5—16.

2. Ὁ Ἀπόστολος γράφει ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ «ὑμῖν λέγω τοῖς ἐθνικοῖς» (11,13) καὶ καλεῖ ἐ.υτὸν «λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη ἱεουργοῦντα τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ» (15,15.16). Λέγει ὅμως καὶ περὶ τοῦ Ἀβραάμ «πατὴρ ἡμῶν» (4,1) βεβαίως τῶν Ἰουδαίων. Ὡστε γράφει καὶ πρὸς τοὺς ἐξ Ἑθνῶν καὶ πρὸς τοὺς ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανούς, τοὺς ἀπαρτίζοντας τὴν πρώτην τῆς Ρώμης Ἐκκλησίαν, ἧτις ἦτο λαν μικρὰ, διε ἔγραψε τὴν ἐπιστολήν του ὁ Ἀπόστολος, ἐπὶ κεφαλῆς δ' αὐτῆς ἴσταντο ὁ Ἀκύλας καὶ ἡ Πρίσκιλλα. οἷς οὐ μόνον ὁ Ἀπόστολος ἠψαχάρισται «ἀλλὰ καὶ αἴσαι αἱ Ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν» (16,4).

πρὸς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους ἐπηύξησε τὸν πρῶτον ἐν αὐτῇ σπόρον τοῦ Ἐυαγγελίου.

Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ρώμῃ παρήλθε, προφανῶς, ἀπαρατήρητος διὰ τὰς πολιτικὰς Ἀρχάς, διότι ἄλλως τε ἐθεώρουν αὖται τὸν Χριστιανισμὸν ὡς παραφυάδα τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Οὐ μόνον ἐκτὸς τῆς Ρώμης, ἐν ταῖς λοιπαῖς Ἐπαρχίαις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Παλαιστίνῃ αἱ Ρωμαϊκαὶ Ἀρχαὶ οὐδεμίαν εἶδησιν εἶχον περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἰδιαιτέρου θρησκευάματος. Ἐν Φίλιπποις τῆς Μακεδονίας εἶνε ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ τοῦ Σίλα καταγγελίαν «οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες καὶ καταγγέλλοντες ἔθνη ἃ οὐκ ἔξεστι ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν, Ρωμαίοις οὖσι» (Πράξ. 16,23), αἱ Ἀρχαὶ ὑπέβαλον αὐτοὺς εἰς μαστίγωσιν καὶ ἐφυλάκισαν, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἡ ἔλθουσαν ἠ ἀπολύσωσιν αὐτοὺς κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ὁ Ἀπ. Παῦλος ἠδυνήθη μετὰ θάρρους ἐκ τῆς φυλακῆς νὰ μηνύσῃ πρὸς αὐτὰς «δεῖραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ρωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακὴν καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; οὐ γὰρ ἄλλ' ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν». Οἱ διοικηταὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ρωμαῖοὶ εἰσι «καὶ ἐξελθόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως» (—37,40). Ὁ λόγιος ἀδελφὸς τοῦ Σενέκα Γαλλίων, Ἀνθύπατος Ἀχαΐας (Ἑλλάδος) ἐν Κορίνθῳ, ἐν παρομοίᾳ περιπτώσει, ἐπολιτεύθη ἔτι ἀπαθέστερον καὶ μετὰ τινος μάλιστα συμπαθείας πρὸς τὸν καταδιωκόμενον Ἀπόστολον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διότι, μὴ εὐρών τι ἐν αὐτῷ τὸ κατὰ τοὺς Ρωμαίους νόμους ἄξιον τιμωρίας, ἀλλ' ὑπολαβὼν ὅτι προὔκειτο «περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων» τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, οὐ μόνον ἀπήλασε τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τοῦ δικαστικοῦ βήματος ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεψε εἰς τοὺς Ἑλληνας Κορινθίους νὰ τύψωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸν Ἰουδαῖον Ἀρχισυνάγωγον, «ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἑλληνες Σωσθένην τὸν Ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίῳ ἔμελε» (—18,17). Τοιαύτη διαγωγή τοῦ Ἀνθυπέτου Γαλλίωνος μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ πολιτεία δὲν διέκρινεν εἰσέτι τὸν Χριστιανισμὸν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ χιλιάρχος Κλαύδιος Λυσίας, ὁ σώσας βραδύτερον τὸν Ἀπόστολον Παῦλον ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀπὸ λυσσώδους ἐπιθέσεως τῶν Ἰουδαίων, δὲν ὑπόπτεισεν ὅτι προὔκειτο περὶ νέας θρησκείας, ἀλλ' ὅτι ὁ Παῦλος κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων «περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν ἄξιον θανάτου

ἡ δεσμῶν ἔγκλημα» ἔχων (—23,29). Ἐν τῇ πρὸ τοῦ Ἀνθύπατου τῆς Ἰουδαίας Φήλικος πρώτη δίκη τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης οἱ Ἰουδαῖοι κατήγγειλαν αὐτὸν ὡς «πρωτοστάτην τῆς τῶν Ναζωραίων αἰρέσεως» καὶ ἐζήτησαν νὰ δικάσωσιν αὐτὸν κατὰ τὸν ἴδιον νόμον, ἀλλ' ὁ Ρωμαῖος Ἀνθύπατος οὐδὲν ἐξήγαγεν ἐξ ὄλου τοῦ ζητήματος, δυνάμενον νὰ συνεπαγάγῃ τιμωρίαν κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς νόμους. Μετ' αὐτὸν δ' ὁ Πόρχιος Φῆστος, περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος προκειμένου, κατέφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι «ζητήματά τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν (=τὸν Ἀπ. Παῦλον) καὶ περὶ τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν» (—25,19). Μάλιστα καὶ μετὰ τὴν ἀγόρευσιν τοῦ Ἀποστόλου, ἐνώπιον τοῦ Ἀγρίππα ὁ Ἀνθύπατος ἐγνωμάτευσεν ὅτι ὁ Παῦλος οὐδὲν ἔπραξεν ἔγκλημα δεσμῶν ἢ θανάτου ἄξιον καὶ ὅτι ἂν μὴ ἐπεκαλεῖτο τὸν Καίσαρα ἠδύνατο ν' ἀφενθῆ ἑλεύθερος, «ἀπολελύσθαι ἰδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἰμὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα» (—26,32). «Ὅθεν εἶνε εὐνόητον διατὶ ὁ Ἀπόστολος καὶ εἰς Ρώμην ἀπαχθεὶς ἠδυνήθη «μετὰ πάσης παρησίας ἀκολύτως» νὰ κηρύξῃ ἐπὶ διετίαν ὅλην (—28,16) τὸν Χριστιανισμὸν καὶ εἰς μέλη ἔτι τῆς Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς (Φιλιπ. 4,22).

Οὕτω λοιπὸν ὁ Χριστιανισμὸς, μὴ διακρινόμενος ἔτι ὑπὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, διεδίδετο εὐρύτατα ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἐπιτετραμμένης Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, «sub umbraculo licitae Judaeorum religionis» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Τερτυλλιανοῦ¹. Ἄλλα καὶ ὁσάκις κατεδιώκοντο οἱ Ἰουδαῖοι συγκατεδιώκοντο καὶ οἱ Χριστιανοί. Ὁ πρῶτος μάλιστα γνωστὸς ἡμῖν διωγμὸς δὲν ὑπῆρξεν ἄσχετος καὶ πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν. Ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης Κλαύδιος καὶ πρότερον μὲν εἶχεν ἀπαγορεύσει τὰς θρησκευτικὰς τῶν Ἰουδαίων συνελύσεις² κατὰ δὲ τὸ 49 ἔτος διέταξε τὴν ἐξορίαν αὐτῶν ἐκ Ρώμης. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς παρέχων τὴν εἰδήσιν ταύτην ἐν ταῖς Πράξεσι προσθέτει ὅτι τότε συνεξωρίσθησαν μετὰ τῶν Ἰουδαίων ἐκ Ρώμης ὁ Ἀκύλας καὶ ἡ Πρίσκιλλα (Πραξ. 18,2) ἀλλ' ὁ Σουητώνιος λέγει ὅτι ἐξώρισε τοὺς Ἰουδαίους ἐκ Ρώμης ὁ Κλαύδιος ταρασ-

1. Tertulliani, Apologeticus c. 21.

2. Δίων Κάσσιος, Ἱστορία, 60,6 «Γοὺς Ἰουδαίους πλεονάσαντας αἰθῆς ὥστε χαλεπῶς ἂν ταραχῆς ὑπὸ τοῦ ὄχλου σφῶν, τῆς πόλεως εἰρῆσθῆναι, οὐκ ἐξήλασε μὲν τῷ δὲ δὴ πατρίῳ βίῳ χρωμένους ἐκέλευσε μὴ συναθροίζεσθαι.»

σομένους ἕνεκα τοῦ Χριστοῦ, «Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit»¹. Οἱ ἔθνικοι κατὰ παραφθοράν ἔλεγον Chrestus ἀντὶ Christus², πρόκειται δὲ προφανῶς περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ εἰδήσει τοῦ Σουητωνίου, ἀλλὰ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ αἰτία τῆς ταραχῆς τῶν Ἰουδαίων ἕνεκα τοῦ Χριστοῦ³. Οἰκοθεν ὁμῶς ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπικαταλαβοῦσα τὸν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἐν τῇ διασπορᾷ Ἰουδαϊσμόν, ἕνεκα τοῦ Χριστιανισμοῦ, κινήσεις, ἐκ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀφορμῆς ἐξεδηλώθη καὶ ἐν Ρώμῃ, συνεξωρίσθησαν δὲ μετὰ τῶν Ἰουδαίων, ὡς Ἰουδαῖοι ἐκλαμβανόμενοι, καὶ Χριστιανοί.

Καὶ πάλιν ὁμῶς οὗτοι ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Ρώμην, πυκνοῦντες τὰς τάξεις τῶν Χριστιανῶν, ἐκεῖ δ' εὗρισκοντο μετὰ ἐννέα περίπου ἔτη ὁ Ἀκύλας καὶ ἡ Πρίσκιλλα, ὅτε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἔγραψε τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν (Ρωμ. 16,4). Πρόδηλον δ' ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐν Ρώμῃ καὶ ἡ ἐπὶ διετίαν διαμονὴ συνετέλεσαν εἰς μείζονα ἀκμὴν τῆς ἐν Ρώμῃ ἕξ Ἰουδαίων καὶ ἔθνικῶν (Ρωμ. 11,13,15,15. 16.4,1) χριστιανικῆς κοινότητος. Καὶ ἔθεωρεῖτο μὲν εἰσέτι αὕτη ὡς παραφθοὰς τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, ἀλλὰ τὰ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα, ἐχώρισαν καὶ ἐξωτερικῶς τὰς ἐσωτερικῶς ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ κεχωρισμένας κοινότητας. Ὁ ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἀλλαγῷ πόλεμος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐκραγῇ καὶ ἐν Ρώμῃ, ὅπου ὡσαύτως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διασπαρῶσιν αἱ κατὰ τῶν Χριστιανῶν συκοφαντίαι τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες τὸν κόσμον ὅλον συνετάρασσον πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ μῖσος δ' ὅπερ ἠσθάνοντο οἱ ἔθνικοι κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἔτι σφοδρότερον ἔμελλε νὰ καταδηλωθῇ κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Καὶ ἡ μὲν Ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἦτο ἀνεκτὴ ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐφάνη εἰς τοὺς Ρωμαίους λίαν ἐπικίνδυνος, ὅθεν ἔμελλε νὰ καταδιωχθῇ.

2. Ὁ ἐπὶ Νέρωνος διωγμός.

Τῇ 18 πρὸς τῇ 19 Ἰουλίου τοῦ 64 ἔτους ἐξεργάγη ἐν Ρώμῃ μεγάλη πυρκαϊά, ἐπὶ ἕξ ἡμέρας καὶ ἑπτὰ νύκτας διαρκέσασα καὶ μόλις

1. Suetonii, Vita Claudii, c. 25.

2. Περὶ Tertulliani, Apologeticus c. 3. Lactantii, Divin. instit. IV, 17.

3. P. Allard, Histoire des persécutions pendant les deux premières siècles, Paris 1892, σ. 21.

τὴν δεκάτην ἡμέραν ἐντελῶς σβεσθεῖσα. Ἐκ τῶν δέκα καὶ τεσσάρων τῆς πόλεως τμημάτων διεσώθησαν μόνον τέσσαρα, ἐκ τῶν λοιπῶν τρία μὲν ἐντελῶς κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ πυρός, τὰ δ' ἄλλα ἔπαθον μεγάλως ζημίας. Ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης Νέρων (54—68) κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πυρκαϊᾶς εὐρίσκετο ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἄντιον ἑπαύλει αὐτοῦ, ὅτε δ' ἔφθασεν εἰς Ρώμην κατεκαίοντο ἤδη καὶ τ' Ἀνάκτορα. Ἄλλὰ φήμη διεδόθη ἀνὰ τὸν λαὸν ὅτι ὁ Νέρων ἦτο τῆς Ρώμης ὁ πυρπολητής, ὅτι καθ' ὃν χρόνον, τὸ πῦρ ἔλαυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἀέμου κατέτρωγε τὴν πόλιν, ὁ Νέρων ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τῶν ἔξω τῆς πόλεως Ἀνακτόρων ἐνθουσιωδῶς παρηκολούθει τὸ θέαμα τῆς πυρκαϊᾶς καὶ κινθάραν ἀνὰ χεῖρας κρατῶν ἔψαλλε τῆς Τρωάδος τὴν ἄλωσιν. Διεφημίζετο προσέτι ὅτι ὁ Νέρων πολλάκις ἠκούσθη μακαρίας τὸν Πρίαμον, ἰδόντα τὴν καταστροφὴν τῆς Τρωάδος καὶ διεψιδυρίζετο, ἐπιπλέον, ὅτι ἐπόθει νὰ καταστραφῇ ἡ Ρώμη πρὸς ἀνοικοδόμησιν αὐτῆς καθ' ἑλληνικὸν σχέδιον καὶ μετονομασίαν διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ὀνόματος, ὅτι τέλος ἐθεάθησαν ὑπηρεταὶ τοῦ τυράννου ἀναμοχλεύοντες τὸ πῦρ, πρὸς εὐρύτεραν διάδοσιν τῆς πυρκαϊᾶς. Πρὸ μικροῦ βάψας ὁ Νέρων τὰς χεῖρας εἰς τὸ αἷμα τῆς μητρὸς του, διὰ τῶν κακούργων αὐτοῦ πράξεων ἐνίσχυε τὰς φήμας ταύτας, αἵτινες ἦσαν λίαν ἐπικίνδυνοι δι' αὐτόν, ἅτε δυνάμεναι νὰ προκαλέσωσιν ἐπανάστασιν τοῦ ἐξηρηθισμένου λαοῦ. Ὁ Νέρων παντὶ σθένει προσεπάθησε νὰ διαψεύσῃ καὶ καταστείλῃ αὐτίας, ἀλλ' ὡς διηγεῖται ὁ Τάκιτος « οὔτε δι' ἀνθρωπίνης δυνάμεως, οὔτε διὰ τῆς γενναιοδωρίας τοῦ Κράτους, οὔτε διὰ τῆς ἐξιλεώσεως τῶν θεῶν, ἐξηφανίζετο ἡ φήμη περὶ τὸ ὅτι ἡ πυρκαϊὰ ὑπῆρξεν ἔργον ἐντολῆς. Ὅθεν ὅπως ἐξαφανίσῃ τὴν φήμην ταύτην ὁ Νέρων ὑπέδειξεν ὑπευθύνους καὶ αἰτίους καὶ ἐφήμοσεν τὰς μᾶλλον ἐξεζητημένας τιμωρίας ἐπὶ τῶν μισουμένων διὰ τὰς μυσαρὰς πράξεις αὐτῶν (flagitia), οὓς τὸ πλῆθος ἐκάλει Χριστιανούς. Ὁ αἰτίος τοῦ ὀνόματος τούτου Χριστὸς ἐτιμωρήθη ἐπὶ Τιβερίου ὑπὸ τοῦ Ἀνθυπάτου Ποντίου Πιλάτου. Καὶ καταβληθεῖσα πρὸς καιρὸν ἡ ὀλεθρία αὕτη δεισιδαιμονία (exitiabilis superstitio) ἐξεδηλώθη ἐκ νέου καὶ διεδόθη οὐ μόνον ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐνθα τὸ κακὸν τοῦτο ἔλαβεν ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ ἐν Ρώμῃ, ἐνθα εἰσρέουσιν ἀπανταχόθεν καὶ εὐρέως ἐκτελοῦνται πάντα τὰ φορικτὰ καὶ ἐπονειδιστα. Οὕτω δὲ κατ' ἀρχὰς συνελήφθησαν ἐκεῖνοι, οἵτινες ὡμολόγησαν ἑαυτοὺς ἐνόχους, εἶτα, καθ' ὑπόδειξιν αὐτῶν, συνελήφθησαν πλεῖστοι ἄλλοι, οἵτινες ἀπεδεί-

χθῆσαν ἔνοχοι οὐ μόνον ἐπὶ τῇ πυρκαϊᾷ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῷ μίσει αὐτῶν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος»¹.

Ἡ ἀπόφραξις τῶν εἰδήσεων τούτων τοῦ Tacitus παρέσχεν ἀφορμὰς εἰς διαφόρους εἰκασίας, ὧν παραλογιώτερα εἶνε ἡ ἀρνούμενη τὸ γεγονὸς τοῦ ἐπὶ Νέρωνος διωγμοῦ. Βεβαίως ὁ Τάκιτος καλῶς γινώσκων τοὺς Χριστιανούς, ἅτε καὶ Ἀνθύπατος τῆς Ἀσίας χρηματίσας κατὰ τὰ ἔτη 112—116, καὶ πενήκοντα ὄλα ἔτη μετὰ τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν γράψας, ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ σαφέστερον περὶ τῶν Χριστιανῶν, ἢ εἰς τὰ ἐπὶ Νέρωνος συμβάντα ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ γραμμὰς ἐκ τῆς ἰδίας ἐποχῆς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων περὶ τῶν Χριστιανῶν γνωμῶν καὶ ἀντιλήψεων, ἐν πάσῃ ὁμῶς περιπτώσει διὰ τῶν ἀνωτέρω εἰδήσεων μεταδίδει ὠρισμένα καὶ θετικὰ γεγονότα, ὑποδεικνύων ὅτι ὁ Νέρων ἐξ ἀφορμῆς τῆς πυρκαϊᾶς κατεδίωξε τοὺς Χριστιανούς². Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ὑπὸ τοῦ Σουητωνίου, πληροφοροῦντος ὅτι ὁ Νέρων ἐτιμώρησε τοὺς Χριστιανούς ὡς ἀπαρτίζοντας ἰδιαιτέραν τάξιν ἀνθρώπων, διακρινομένων ἐπὶ νέα τι καὶ ἐπιζημιῶ δεισιδαιμονία (genus hominum superstitionis novae ac maleficae). Τὴν εἶδησιν ταύτην συνδέει ὁ Σουητώνιος πρὸς διάφορα ἀστυνομικὰ ἐν Ρώμῃ μέτρα χάριν τῆς δημοσίας τάξεως, διαρκοῦς χαρακτῆρος³. Ἐκτὸς τοῦ Σουητωνίου πληροφορίας περὶ τοῦ ἐπὶ Νέρωνος διωγμοῦ παρέσχον ὁ Ὀρώσιος, ὁ Σουλπίκιος Σεβῆρος, πρὸ αὐτῶν ὁ

1. Tacitus, Annales XV, 44.

2. Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique, Paris 1701, II, 71 ἐξ. 413 ἐξ. A. Schiller, Ein Problem der Tacitus erklärung ἐν Commentationes philologicae in honorem Th. Mommesni, Berolini 1877, σ. 41 ἐξ. Hochard, Études au sujet de la persecution des Chrétiens sous Neron, Paris 1885. C. Arnold, Die neronische Christenverfolgung 1888. B. Aubé, Histoire des persecutions de l'Eglise, I, 74 ἐξ. Renan, L'Antichrist, Paris 1873, ἑλληνικῇ μετάφρασις H. Οἰκονομοπούλου, Ἐν Ἀθήναις 1910, σ. 84 ἐξ. B. Bolotow, Ὁ διωγμὸς κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ Νέρωνος, ἐν τῷ περιοδικῷ «Χριστιανικὸν Ἀνάγνωσμα», 1903, σ. 56—75. Μαθήματα ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὅσ., Ἐν Πετρούπολει 1910, σ. 49 ἐξ. A. Profumo, Le fonti ed i tempi dello incendio Neroniano. Roma 1905. Th. Klette, Die Christenkatastrophe unter Nero nach ihren Quellen insbesondere nach Tac. ann. XV, 44 von neuem untersucht, Tübingen 1907. P. Allard, ἐνθ' ἀν. σ. 1 ἐξ. L. H. Canfield, The early persecutions of the Christians, New York 1913, σ. 43 ἐξ.

3. Suetonii, Vita Neronis, c. 16. Τὴν γνησιότητα τοῦ χωρίου ἠμφισβήσεν ὁ Hochart, ὅλος ἀβασίμως. P. Allard, ἐνθ' ἀν. σ. 44.

Μελίτων Σάρδεων, ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ πλείστοι ἄλλοι¹, τὸ δ' ὄνομα τοῦ Νέρωνος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ παρέμεινεν ἀναπόσπαστον ἀπὸ τῶν κατ' αὐτῆς διωγμῶν.

Κατὰ τὰς ἀσαφεῖς μὲν ἀλλὰ πολυτίμους ἐνδείξεις τοῦ Τακίτου μετὰ τὴν πυρκαϊάν, ἧς δὲν ἦτο, φαίνεται, ὑπεύθυνος ὁ Νέρων, ὁ λαὸς πιστεύων τὰς περὶ αὐτοῦ φήμας κατηγορεῖ αὐτὸν ὡς ἐμπρηστὴν τῆς Ρώμης. Μὴ δυνάμενος δ' ὁ Νέρων νὰ καταπνίξῃ τὰς φήμας ὑπέδειξεν ὡς ἐμπρηστὰς ἀνθρώπους μισητοὺς καὶ ὑπόπτους εἰς τὸν λαόν. Συνελήφθησαν πολλοὶ καὶ ἤχθησαν εἰς τὸ δικαστήριον. Κατὰ τὴν διαδικασίαν ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τῶν πρώτων συλληφθέντων ὡς ἐμπρησταὶ οἱ Χριστιανοί, τοῦτο δὲ δηλοῖ ἡ φράσις τοῦ Τακίτου *indicio eorum*. Διότι δι' αὐτῆς δὲν δηλοῦται ὁμολογία τῶν κατηγορουμένων περὶ συνενόχων. Ἄλλως τε λίαν ἀκατάληπτον θὰ ἦτο νὰ συλληφθῶσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς Χριστιανοὶ καὶ νὰ ὑποδειξῶσι καὶ ἄλλους συνενόχους. Οἱ πρῶτοι λοιπὸν συλληφθέντες ὡς ἐμπρησταί, ἐν οἷς ἦσαν πιθανῶς καὶ Ἰουδαῖοι, ὑπέδειξαν τοὺς Χριστιανούς, κατὰ τὴν ἀνάκρισιν τῶν ὁποίων ἀπεδείχθη ὅτι ἀνήκουσιν εἰς μὴ ἐπιτετραμμένην θρησκείαν. Οἱ Χριστιανοὶ ὁμολόγησαν τοῦτο, ὁμολόγησαν ἑαυτοὺς ἐνόχους (*qui fatebantur*) οὐχὶ βεβαίως ἐπὶ τῷ ἐμπρησμῷ τῆς Ρώμης ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅτι ἀνήκουσιν εἰς μὴ ἐπιτετραμμένην θρησκείαν. Ὅθεν κατεδικάζοντο εἰς θάνατον οὐχὶ πλέον ἐπὶ τῷ ἐμπρησμῷ τῆς Ρώμης, ἀλλ' ὡς σημεῖο ὁ Τάκιτος ἐπὶ τῷ μίσει αὐτῶν κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀνθρώπινον δὲ γένος, *genus humanum*, ἐνοεῖ ὁ Τάκιτος οὐχὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἀλλὰ τοὺς ζῶντας ὑπὸ τοὺς ῥωμαϊκοὺς νόμους ἀνθρώπους. Ἐδείχθησαν λοιπὸν οἱ Χριστιανοὶ διὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν ἐχθροὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὅθεν ὑπέστησαν τὰς αὐτὰς σχεδὸν ποινάς, ἃς ὑφίσταντο οἱ κατηγορούμενοι ἐπὶ *odium generis humani*. Ἄλλ' αἱ ποιναὶ τῶν Χριστιανῶν ὑπερέβησαν πᾶσαν σκληρότητα. «Ἐκάλυπτον αὐτοὺς, λέγει ὁ Τάκιτος, διὰ δερμάτων ἀγρίων θηρίων, ἵνα καταστρέφονται διασπαρattόμενοι ὑπὸ τῶν κυνῶν ἢ καθηλοῦντο ἐπὶ σταυρῶν ἢ ἐκαίοντο ἐν πυρὶ, ὡσαύτως δὲ τὴν νύκτα ἐχρησίμευον (καίόμενοι) πρὸς φωτισμόν. Ὁ Νέρων πρὸς τὸ θέαμα τοῦτο παρέσχε τοὺς κήπους αὐ-

1. E. Prueschen, *Analecta, Kürzere Texte zur Geschichte der alten Kirche und des Kanons*, Freiburg i. B. u. Leipzig 1893, σ. 11 ἐξ. Orosius, *Adversus Pag. Historia VII*, 5. Sulpicius Severus, *Chron.* 11, 41. *Μελίτων Σάρδεων*, παρ' *Ἐδσεβίω*, Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 26. Tertullianus, *Apologeticus*, c. 5.

τοῦ καὶ ἐτέλεσεν ἀγῶνας ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ, ἔνθα συγκατεμείγνυτο μετὰ τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, ἐν ἀμφιέσει ἱππέως, ἣ διέτρεχεν ἐφ' ἀμάξης». Οἱ τοιαύτας ὑφιστάμενοι βασάνους ἦσαν ἄξιοι αὐτῶν, κατὰ τὸν Τάκιτον, καὶ ἐτιμωροῦντο πρὸς κοινὸν ὄφελος (utilitate publica), ἀλλ' ὁ λαὸς ἤρξατο νὰ ἐννοῇ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐτιμωροῦντο πρὸς εὐχαρίστησιν τοῦ Νέρωνος, «καίτοι οἱ Χριστιανοὶ ἦσαν ἄνθρωποι ἔνοχοι καὶ ἄξιοι μεγάλων τιμωριῶν, ἀνεφάνη πρὸς αὐτοὺς συμπάθεια, διότι κατεστρέφοντο οὐχὶ πρὸς κοινὸν ὄφελος ἀλλὰ χάριν τῆς σκληρότητος ἐνὸς ἀνθρώπου».

Εἰς τὰς εἰδήσεις ταύτας τοῦ Τακίτου σπουδαιοτάτας προστίθησιν ἐνδείξεις ὁ Κλήμης Ἐπίσκοπος Ρώμης. Ὑποδεικνύων ὡς αἰτίαν τοῦ ἐπὶ Νέρωνος διωγμοῦ τὸν «ζήλον», ἔχει πάντως ὑπ' ὄψει τὸν φθόνον τῶν Ἰουδαίων, καταγγειλάντων τοὺς Χριστιανούς, λέγει δὲ ὅτι οὗτοι καὶ ἰδίως αἱ Χριστιαναὶ «γυναῖκες, νεάνιδες, παιδίσκαί» ὑπέστησαν «αἰκίσματα δεινὰ» ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ, ἐνδεδυμένοι ὡς «Δαναῖδες» καὶ «Δίρκαί»¹. Αἱ λεπτομέρειαὶ αὗται εἶνε ἱκαναὶ νὰ παραστήσωσι τὴν φρικαλέαν εἰκόνα, ἣν παρεσκεύασεν ἡ σκληρότης τοῦ Νέρωνος, κατὰ τὸν πρῶτον τοῦτον διωγμὸν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐνεκα τῆς σκληρότητος ταύτης πρὸς στιγμὴν ὑπέλαβον οἱ Χριστιανοὶ ὅτι ἐν αὐτῷ ἐνεφανίσθη ὁ ἀναμενόμενος Ἀντίχριστος. Πόσοι δὲ ὑπῆρξαν οἱ μάρτυρες τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν πρώτην ταύτην πάλην αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἐθνισμόν, ποίας διαστάσεις ἔλαβεν ὁ διωγμὸς καὶ ἐπὶ πόσον παρεστάθη χρόνον, ἀγνοοῦμεν ἐπακριβῶς. Ἀναμφιβόλως οἱ βασανισθέντες καὶ μαρτυρήσαντες ὑπῆρξαν πολλοὶ «ingens multitudo», κατὰ τὸν Τάκιτον, «πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν», κατὰ τὸν Κλήμεντα Ρώμης. Εἶνε δὲ ἀναμφίβολον ὅτι κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον ἐμαρτύρησεν ἐν Ρώμῃ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐμαρτύρησεν ὡσαύτως ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, μεταβὰς τότε τὸ πρῶτον εἰς Ρώμην. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦτον ἐπὶ Νέρωνος δὲν καθωρίσθη, ὡς τινες νομίζουσιν², ἡ νομικὴ σχέσις τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας πρὸς τὸν Χριστιανισμόν οὐδ' ἐκηρύχθη οὕτως ὑπ' αὐτῆς διὰ νόμου religio illicita ἢ collegium illicitum, ἀλλὰ καθωρίσθη, οὕτως εἰπεῖν, δικαστικὸν προηγούμενον ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους, πρὸς τὸ

1. Κλήμεντος Ρώμης, Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους, 6.

2. Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclesiastique, II, note 2. P. Allard, ἐντ' ἄν. σ. 63 ἐξ.

ἄποινον δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ συμμορφῶνται αἱ ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις ἀρχαὶ κατὰ τὰς πρὸς τοὺς Χριστιανούς σχέσεις αὐτῶν.

3. Ὁ ἐπὶ Δομτιανοῦ διωγμὸς.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νέρωνος (68) ἐπεκράτησεν ἐν Ρώμῃ τοιαύτη ἀναρχία, ὥστε ἀγνοοῦμεν παντάπασι γεγονότα τοιούτων σχέσεων τῶν Ρωμαϊκῶν Ἀρχῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄλλ' οὔτε ἐπὶ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ (68—79) ἐγένετό τι μαρτυροῦν διωγμὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὑπαινιγμοὺς δέ τινας μόνον ἔχομεν ἐν χωρίῳ τοῦ Σουητωνίου, λέγοντος ὅτι ὁ Οὐεσπασιανὸς οὐδέποτε ἠσθάνετο εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς θανατώσεως ἀνθρώπου τινός καὶ μάλιστα ἐν δικαίᾳ ἔτι τιμωρία ἔκλειε καὶ ἔστενε¹. Θὰ ἦτο καθόλου ἀπίστευτον νὰ δεικνύη τοιαύτην τρυφερότητα ὁ ἐν τῷ αἵματι καὶ τοῖς πολέμοις ἀνατραφεὶς Οὐεσπασιανός, καὶ διὰ τοῦτο φρονοῦσί τινες, ὅτι τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Σουητωνίου ἔχει ὑπ' ὄψει ὠρισμένην ἀνθρώπων τάξιν, ὧν ἡ τιμωρία κατέθλιβε τὸν Οὐεσπασιανόν, ἦτοι τοὺς Χριστιανούς. Ὡς ἀγαθὸς καὶ εὐγενὴς ἀνὴρ ὁ Αὐτοκράτωρ προσωπικῶς δὲν θὰ ἔτρεφε μῖσος κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἦτο ὁμῶς ὑποχρεωμένος νὰ τηρήσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ Νέρωνος καθορισθεῖσαν ἀπέναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ θέσιν. Ὡστε ἡ λύπη, περὶ ἧς ὁ Σουητώνιος γράφει, προήρχετο ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν προσωπικῶν αἰσθημάτων τοῦ Οὐεσπασιανοῦ πρὸς τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ὡς Αὐτοκράτορος. Τοῦτο ὁμῶς στηρίζεται ἐπὶ ἀπλῆς εἰκασίας, βέβαιον δ' εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων Αὐτοκρατόρων τοῦ οἴκου τῶν Φλαβίων οἱ Χριστιανοὶ ἀπῆλυσαν εὐημερίας τινός. Διότι ἄλλως τε καὶ ὁ Οὐεσπασιανός καὶ ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Τίτος (79—81) ἔξ ἴσου ἠδύναντο νὰ ἐκτιμῆσωσι τὸ φιλόνομον τῶν Χριστιανῶν, μὴ μετασχόντων τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐπαναστάσεως, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ.² Λάβωμεν δὲ ὑπ' ὄψει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἐτέθησαν ἔτι καὶ μετὰ τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν ἐκτὸς νόμου, οὐδὲ διεχωρίσθησαν ἐντελῶς διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν Πολιτείαν εἰς θρησκείαν, διάφορον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἀπηγορευμένην. Ἐπομένως ἦτο δυνατόν νὰ μὴ παρενοχλῶνται καὶ ν' ἀναπτύσσωνται ἡσυχῶς, οὕτως ὥστε μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἐν Ρώμῃ Ἐκκλησίας κατελέγοντο ἤδη καὶ μέλη τῆς περιφανοῦς οἰκογενείας τῶν Φλαβίων, εἰς τὴν ἐπό-

1. Suetonius, Vita Vespasiani, c. 15.

2. Tillemont, Histoire des Empereurs, I, 654.

χὴν δὲ ταύτην ἀνάγονται καὶ ὑπόγεια τῶν Χριστιανῶν κοιμητήρια ἐν ταῖς κατακόμβαις τῆς Ρώμης¹.

Ἄλλ' ἡ κατάστασις αὕτη ἀποτόμως μετεβλήθη ἐπὶ τὰ χεῖρα, βασιλεύσαντος τοῦ Δομιτιανοῦ (81—96), ὅστις ἐσημείωσε τὰς πρώτας σελίδας τῆς ἱστορίας αὐτοῦ δι' ἀθῶνου αἵματος πληθύος περιφανῶν ἀνδρῶν. Ἐν αὐτοῖς ἦσαν πάντως καὶ τινες Χριστιανοί. Πρὸς πλήρωσιν δὲ τοῦ κενωθέντος βασιλικοῦ ταμείου ὁ Δομιτιανός, μετὰ πολὺς σκληρότητος, εἰσέπρατε φόρους παρὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν προσηλύτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ², ἐν οἷς ὡσαύτως ἠδύναντο νὰ ὑπάρξωσι καὶ Χριστιανοί³. Κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 9θοῦ ἔτους «ἄλλους τε πολλοὺς καὶ τὸν Φλάβιον Κλήμεντα, ὑπατεύοντα, καίπερ ἀνεπιθὸν ὄντα, καὶ γυναῖκα, καὶ αὐτὴν συγγενὴ ἑαυτοῦ, Φλαβίαν Δομιτίλλαν ἔχοντα, κατέσφαξεν ὁ Δομιτιανός. Ἐπηνέχθη δὲ ἀμφοῖν ἔγκλημα ἀθεότητος, ὑφ' ἧς καὶ ἄλλοι εἰς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἦθη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν· καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον, οἱ δὲ τῶν γούν οὐσιῶν ἐστερήθησαν, ἡ δὲ Δομιτίλλα περιορίσθη μόνον εἰς Πανδατέρειαν⁴. Τὴν πληροφορίαν ταύτην τοῦ Δίωνος Κασσίου δις ἀναφέρει καὶ ὁ Εὐσέβιος⁵, ὁρίζων τὴν νῆσον εἰς ἣν ἐξωρίσθη ἡ Δομιτίλλα Ποντίαν, τὴν δ' αἰτίαν, δι' ἣν αὕτη μὲν ἐξωρίσθη ὁ δὲ σύζυγος αὐτῆς κατεδικάσθη εἰς θάνατον, «τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἕνεκα». Προφανῶς λοιπὸν τὸ ἔγκλημα «ἀθεότης» (impietas) ἐφ' ᾧ κατηγορήθησαν ὁ Φλάβιος Κλήμης καὶ ἡ Δομιτίλλα ἦτο ἡ προσέλευσις εἰς τὸν Χριστιανισμόν, καίτοι δὲν λέγει σαφῶς τοῦτο ὁ κατὰ τὸν γ'. αἰῶνα γράψας καὶ καλῶς τοὺς Χριστιανούς γνωρίσας Δίων Κάσσιος, ἕνεκα τῆς ἀσαφείας, μεθ' ἧς περὶ αὐτῶν πάντοτε ἐκφράζεται⁶. Ἄλλως εἶνε ἀκατάληπτον τὸ γεγονὸς ὅτι κατεδικάζοντο «οἱ ἐξοκέλλοντες εἰς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἦθη» διότι ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἦτο ἐπιτετραμμένη καὶ ἀνεκτὴ, ἐπε-

1. P. Allard, ἐνθ' ἀν. σ. 87. L. Canfield, ἐνθ' ἀν. σ. 70 ἔξ.

2. F. Görres, Christenverfolgungen, ἐν Kraus RE, I, 225.

3. Suetonius. Vita Domitiani, c. 12.

4. Δίων Κάσσιος, Ἱστορία 61. 14. Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν δύο Δομιτιλῶν πρβλ. P. Allard, ἐνθ' ἀν. σ. 109. Περὶ τοῦ Κλήμεντος καθόλου F. X. Funk, Kirchengeschichtl. Abhandlungen und Untersuchungen, Paderborn 1897, I, 308—329.

5. Εὐσέβιος, Χρονικόν, β'. Ἐκκλ. Ἱστορία 2, 18.

6. P. Allard, Le christianisme et l'Empire Romain de Neron à Théodose Paris 1857, σ. 22.

μένως δὲν κατεδιώκοντο οἱ εἰς αὐτὴν κυρίως ἀνήκοντες, ἀλλ' οἱ Χριστιανοί, συγγεόμενοι εἰσέτι μετὰ τῶν Ἰουδαίων. Ὁ Εὐσέβιος χαρακτηρίζων τὸν Κλήμεντα καὶ τὴν Δομιτιλλαν ὡς Χριστιανούς, στηρίζεται ἐπὶ τῆς σχετικῆς πληροφορίας τοῦ ἐθνικοῦ Ἱστορικοῦ Βρῆτιου (ἢ Bruttius) ἀκμάσαντος κατὰ τὸν γ'. αἰῶνα, ὃ δὲ Σουητώνιος τὴν ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ καταδίκην τοῦ Ὑπάτου Γλαβριῶνος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κατηγορηθέντων στηρίζει ἐπὶ τῆς καταγγελίας ὅτι οὗτοι ἦσαν *molitores novarum religionum*, καθ' ὧν ἐπετέθη ὁ καχύποπτος Δομιτιανός¹. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ καχυποψία αὐτοῦ ἐπεξετάθη μέχρι τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ζώντων ἀπογόνων τοῦ Δαυὶδ καὶ συγγενῶν τοῦ Κυρίου κατὰ σάρκα. Προσεκλήθησαν οὗτοι εἰς Ρώμην, ἀλλ' ἀνακριθέντες ἀπέδειξαν ὅτι ἦσαν ἄπλοὶ γεωργοί. Ἐρωτηθέντες δὲ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, εἶπον ὅτι αὕτη δὲν εἶνε κοσμικὴ ἀλλ' ἐπουράνιος, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰῶνων γενησομένη. Καταφρονήσας αὐτῶν ὁ Δομιτιανὸς ἀφῆκεν ἐλευθέρους².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν φαίνεται ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ πολιτεία ἤρξατο νὰ προσάπτῃ τοῖς Χριστιανοῖς ὠρισμένον ἔγκλημα τὸ τῆς «ἀθεότητος» δηλονότι τῆς ἀσεβείας, ἀποβλέπον τὸ πρόσωπον τοῦ Αὐτοκράτορος. «Ἄθεος ἔθεωρεῖτο οὐχὶ ὁ μὴ πιστευὼν εἰς τοὺς θεοὺς, ἀλλ' ὁ μὴ ἐκπληρῶν τὰς ὑπὸ τοῦ νόμου ὠρισμένας θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ μὴ προσφέρων θυσίαν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ μάλιστα τοιοῦτον σκληρὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις αὐτεκαλεῖτο ἐν τοῖς διατάγμασιν αὐτοῦ *Dominus et Deus*. Ὁ μὴ καίων θυμίαμα εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Αὐτοκράτορος δὲν ἀνεγνώριζεν αὐτὸν ὡς Θεὸν («ἀθεότης») καὶ προσέβαλλεν αὐτοῦ τὴν μεγαλειότητα (*Impietas, sacrilegium*) ἔγκλημα καθοσιώσεως διαπράττων (*crimen laesae majestatis*), ὃ ἀποποιούμενος νὰ προσκυνῆσῃ τοὺς ῥωμαϊκοὺς θεοὺς δὲν ἀνεγνώριζεν αὐτοὺς (ἀθεότης, *crimen laesae publicae religionis*) καὶ προσέβαλλε τὸν Αὐτοκράτορα διὰ τῆς μὴ ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους αὐτοῦ (*impietas*). Τὸ χύνειν ὕδωρ πρὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ θυμιᾶν αὐτό, τὸ ὀρκίζεσθαι εἰς τὸ ὄνομα ἢ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ δαιμόνιον ἢ εἰς τὴν τύχην τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐλογίζετο ὡς ἀπαραίτητον καθῆκον παντὸς ῥωμαίου ὑπηκόου, ἀφ' οἷου οἱ Αὐτοκράτορες ἐλατρεύοντο ὡς θεοί, ἢ δὲ παράβασις αὐτοῦ ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου μετὰ βασάνων σκληρο-

1. Suetonius, *Vita Demitiani*, c. 15.

2. Εὐσέβιος, Ἐκκλ. Ἱστορία, 2, 20.

τάτων. Τὸ γεγονός λοιπὸν ὅτι πολλοὶ τῶν τῆς ἀνωτάτης ὁμαϊκῆς κοινωρίας ἀποδεχόμενοι τὸν Χριστιανισμόν ἤρουντο νὰ ἐπιτελέσωσι τὸ καθήκον τοῦτον ἐξῆψε τὴν καχυποψίαν τοῦ Δομιτιανοῦ. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθη κατ' αὐτῶν διωγμός, πολλοὶ ὑπέστησαν μεγάλας στερήσεις καὶ καταστροφάς, καὶ ὡς ἔγραφε πρὸς τοὺς Κορινθίους ὁ Κλήμης Ρώμης «αἰφνίδια καὶ ἐπάλληλα» ἐγένοντο αὐτοῖς «συμφοραὶ καὶ περιπτώσεις», καὶ «πολλοὶ ἐμαρτύρησαν»¹.

Ὁ διωγμός, διαδοθεὶς καθ' ἅπαν τὸ κράτος, ὑπῆρξε φρικτός, τὸ δ' ὄνομα τοῦ Δομιτιανοῦ, συνδεόμενον πάντοτε μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Νέρωνος, ἐνέπνεε φρίκην εἰς πολλὰς ἐφεξῆς γενεάς τῶν Χριστιανῶν. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Εὐαγγελιστής, ἐξορισθεὶς ἐπὶ Δομιτιανοῦ «διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ» εἰς Πάτμον² εἶδεν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ τὴν Ρώμην «μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ Χριστοῦ», εἶδε τὰς «ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ». Μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀσίας, εἰς ἃς ἀπηύθυνε τὴν Ἀποκάλυψιν, ἡ Ἐκκλησία Σμύρνης ἔμελλε νὰ ἴδῃ πολλοὺς ῥιπτομένους εἰς τὰς φυλακάς, ἡ δ' Ἐκκλησία τῆς Περγάμου ἀνέγραψεν ἤδη μεταξὺ τῶν μαρτύρων αὐτῆς τὸν Ἀντίπαν «ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς», ἔγραψεν ὁ Ἀπόστολος. Ἦτο δὲ ἡ Πέργαμος κεντρικὴ πόλις τῆς Ἀσίας, ἐκδηλώσασα ὑπέρμετρον κολακείαν πρὸς τὴν Ρώμην, διὰ τῆς ἀνεγέρσεως ναῶν εἰς τιμὴν τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου καὶ θεοποιήσεως αὐτῶν³. Οἱ Χριστιανοὶ μὴ ἀναγνωρίζοντες τὸν Αὐτοκράτορα ὡς Θεὸν ἤρουντο νὰ προσφέρωσιν εἰς αὐτὸν θυσίας, ὅθεν κατεδικάζοντο εἰς ἐξορίαν ἢ θάνατον. Καὶ δὲν ἐξεδόθη μὲν ἐπὶ Δομιτιανοῦ εἰδικὸς κατ' αὐτῶν νόμος ἀλλὰ καθωρίσθη ἡ βᾶσις ἐφ' ἧς ἔμελλε τοιοῦτος νὰ στηριχθῆ ὁ νόμος. Τοῦτο χαρακτηρίζει τὸν ἐπὶ Δομιτιανοῦ διωγμὸν. Ὑπάρχει τις εἶδησις ὅτι κατέπαυσεν ὁ Δομιτιανὸς τὸν διωγμὸν ἐν τέλει τῆς βασιλείας αὐτοῦ⁴, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι μᾶλλον ἀνεστάλη ἡ μεγάλη τοῦ διωγμοῦ βιαιότης. Μετὰ δὲ τὴν δολοφονίαν τοῦ Δομιτιανοῦ (18

1. Κλήμεντος Ρώμης, Πρὸς Κορινθίους Α, 1.

2. *Εἰρηναῖος*, Κατὰ Διρήσεων Β, 30. *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. Ἱστορία Γ, 18 *Κλήμης Ἀλεξανδρέως*, Τὶς ὁ σωζόμενος πλούσιος § 42.

3. *Δίων Κάσιος* Ἱστορία 51, 20. Α. Χ. Ἀντίπας ὁ Περγάμου, «Θεολογία» Α, 1923, σ. 218—221.

4. *Ηγήσιππος* παρ' Εὐσεβίου Ἐκκλ. Ἱστορία 3, 20.

Σεπτεμβρίου 96) ὁ νέος τῆς Ρώμης Ἀυτοκράτωρ Μάρκος Κορκήγιος Νέρβας (96—98) ἀπέλλαιε τοὺς ὑπὸ τοῦ Δουμιτιανοῦ καταδικασθέντας εἰς ἔξοριαν ἢ δήμευσιν τῆς περιουσίας «τούς τε κρινομένους ἐπ' ἀσεβείᾳ ἀφήκε καὶ τοὺς φεύγοντας» κατηγάγετο... τοῖς δὲ δὴ ἄλλοις οὐτ' Ἰουδαικοῦ βίου οὐτ' ἀσεβείας κατατιᾶσθαι συνεχώρησεν¹. Τότε καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐκ Πάτμου ἐπανῆλθεν εἰς Ἔφεσον², καθ' ὅλην δὲ τὴν διάρκειαν τῆς διευτοῦς βασιλείας τοῦ Νέρβα, ἣτις ἐγένετο ἀφετηρία νέας ἐποχῆς διὰ τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, ἐπεκράτησεν εἰρήνη ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ.

4. Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου

Τὸν Νέρβαν ἀποθανόντα διεδέχθη τῷ 98 ἔτει ὁ Τραϊανὸς (98-117), φιλόφρων, εὐγενής, ἄριστος στρατηγὸς καὶ κυβερνήτης. Ὡς Ἀυτοκράτωρ ὁ Τραϊανὸς ἐπεμελήθη τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀρχαίων τῆς Ρώμης ἠθῶν καὶ τῆς ἀνακαθάρσεως τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς θρησκείας. Τούτου δ' ἕνεκα ἔμελλε νὰ προσκρούσῃ πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ νὰ ἐκδώσῃ εἰδικὸν διάταγμα πρὸς καταδίωξιν αὐτοῦ.

Ἄλλὰ καὶ πρὸ τοῦ διατάγματος, ἐπειδὴ παρέμεινεν ἀπὸ τοῦ Νέρβανος καὶ ἐξῆς, παρὰ τὴν εἰρηνικὴν παρέμβασιν τοῦ Νέρβα, καθωρισμένη ἡ σχέση τῶν κοτὰ τῶν ῥωμαϊκῶν Ἀρχῶν πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, σχέσις πολεμία, ἐξηκολούθει ὁ διωγμὸς, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Συρίᾳ, ἐν Παλαιστίνῃ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπου ἀναφέρονται μάρτυρια χριστιανῶν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας τοῦ Τραϊανοῦ ἔτη. Μεταξὺ δὲ τῶν μαρτύρων καταλέγονται οἱ Ἐπίσκοποι τῶν τριῶν τότε μεγάλων τοῦ Χριστιανισμοῦ Μητροπόλεων Ρώμης Κλήμεντος, Ἱεροσολύμων Συμεῶν. Ἀντιοχείας Ἰγνατίου. Καὶ ὁ μὲν Κλήμης Ρώμης φαίνεται ὅτι ἐξωρίσθη μᾶλλον εἰς Χερσῶνα ἢ ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ρώμῃ³, ὁ δὲ Συμεὼν

1. *Δίων Κάσιος* Ἱστορία 68, 1

2. *Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς*, Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος § 42. *Jiheronymus*, *De vir. illustribus* c. 9.

3. Ὁ *Εὐσέβιος*, Ἐκκλ. Ἱστορία 3, 84 λέγει ἁπλῶς ὅτι ὁ Κλήμης Ρώμης ἀπέθανε τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς βασιλείας τοῦ Τραϊανοῦ. Ὁ *Εἰρηναῖος*, Κατὰ Αἰρέσεων 3, 83, ἀπαριθμῶν τοὺς Ἐπισκοποὺς Ρώμης ὡς πρῶτον μάρτυρα θεωρεῖ τὸν Τελεσφόρον (†135—137). Ὁ Ρουφῖνος καλεῖ αὐτὸν μάρτυρα καὶ κατὰ τὸν Ἱερώνυμον ὑπῆρξεν ἐν Ρώμῃ γὰρ Sancti Clementis, οὗτινος μνημονεύει καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης Ζώσημος κατὰ τὸ 417 ἐν τινι ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἀυρήλιον Ἐπίσκοπον Καρχηδόνας, τελευταίως δὲ ὁ Rossi ἀνεῦρεν ἐπιγραφήν, ἐν

Ἱεροσολύμων περὶ τὸ 106 ἢ 107 ἔτος, ἄγων τὸ 120 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, καταγγελλθεὶς ὑπὸ τινων αἰρετικῶν, πιθανῶς, ἰουδαϊζόντων, ὡς χριστιανὸς καὶ Δαυϊδίδης, ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐβασανίσθη, ὕστερον δὲ ἀνεσταυρώθη καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησε¹.

Πλείονας ἔχομεν πληροφορίας περὶ τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, μαρτυρησάντος ἐν Ῥώμῃ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 107. Καταγγελλθεὶς εἰς τὸν διοικητὴν τῆς Ἀντιοχείας καὶ καταδικασθεὶς εἰς θάνατον ἀπεστάλη ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος εἰς Ῥώμην, ἵνα ἐκεῖ αὐτὸν ὑποστῇ. Ἡ ἀπὸ Ἀντιοχείας εἰς Ῥώμην, ἐν τοῖς ἡγιασμένοις διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν δεσμοῖς, πορεία αὐτοῦ ὑπῆρξε θριαμβευτικὴ καὶ κατέδειξε τὸν συνεκτικὸν σύνδεσμον, ὅστις ὑφίστατο ἔκτοτε ἐν τῇ καταδικωμένῃ ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας Ἐκκλησίᾳ. Οὔτε τῆς πορείας ὁ κάματος, οὔτε ἡ κακὴ συμπεριφορὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν δέκα στρατιωτῶν, οὐς παρέβαλλε πρὸς λεοπαρδάλαις καὶ περὶ ὧν ἔλεγεν ὅτι εὐεργετούμενοι χεῖρονες ἐγίνοντο, ἀλλ' ἐν τοῖς ἀδικήμασι τῶν ὁποίων αὐτὸς «ἐμαθητεύετο», οὐδὲν τούτων ἀπέσβεσε τὸ πῦρ τῆς πίστεως αὐτοῦ, οὐδὲν κατέβαλε τὸ ἕκτακτον σθένος τοῦ ἁγίου γέροντος Ἐπισκόπου, οὐδ' ἀπεμάρανε τὸν ὑπὲρ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ζῆλον. Ἐλυπεῖτο μόνον διότι ἀρῆκε ὄρφανὴν τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας, ἀλλ' ἔχαιρε διατελῶν ἐν ἀδιαλείπτῳ πρὸς αὐτὴν κοινωνία; μεριμνῶν περὶ εὐρέσεως καταλλήλου ποιμένος καὶ παρακαλῶν τὰς ἀπάνταχού Ἐκκλησίας ἵνα μνημονεύσῃ τῆς Ἐκκλησίας

ἢ καλεῖται ὁ Κλήμης martyr, *Bulletino di archeologia cristiana*, 1870, σ. 148, P. Allard, ἐνθ' ἂν. σ. 180. Καὶ ὑπάρχει μὲν «Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κλήμεντος πάπα Ῥώμης», Cotelier, *St. Barnabae et aliorum. patrum apostolicorum scripta*, 1672 σ. 828—836, Funk, *Opera Patrum Apostolicorum*, I, 808 ἐξ. ἀλλὸ τοῦτο εἶνε λίαν μεταγενέστερον. Εἶνε δὲ ἀπλὴ εἰκασία ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχαιότερον μαρτύριον, Tillemont *Mémoires*, II, note XII, P. Allard, ἐνθ' ἂν. σ. 173. Καὶ ἴσως τὴν μόνην ἀληθῆ εἰδήσιν παρέχει ὁ *Κάλλιστος Ξανθόπουλος* Ἐκκλ. Ἱστορία Γ, 18, πληροφορῶν ὅτι ὁ Κλήμης «Υπερόριος ἐκ Ῥώμης εἰς τινα πόλιν τῇ Χερσῶνι παρακειμένην ἐρημον πάντη καὶ ἀυχηρὰν γίνεται».

1. *Εὐσέβιος*, Ἐκκλ. Ἱστορία 3, 32 «ἐπὶ πλείσταις αἰκισθεὶς ἡμέρας αὐτὸν τε τὸν δικαστὴν καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν εἰς τὰ μέγιστα καταπλήξας, τῷ τοῦ Κυρίου π.θ.εῖ παραπλήσιον τέλος ἀπηνέγκατο». *Χρυσαστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Ἐν Ἱεροσολύμοις—Ἀλεξανδρεῖς 1910, σ. 43.

Ἀντιοχείας¹. Περικυκλούμενος ὑπὸ σύμπαντος τοῦ τότε μικροῦ χριστιανικοῦ κόσμου, τοὺς πάντας παρεμύθει καὶ ἐδίδασκεν, αὐτὸς ἕνα μόνον ἔχων πόθον τὸν τοῦ μαρτυρίου. «Ὁναίμην τῶν θηρίων, τῶν ἐμὲ ἐτοιμῶν, ἃ καὶ εὐχομαι σύντομά μοι εὐρεθῆναι, ἃ καὶ κολακεύσῃ συντόμως με καταφαγεῖν, οὐχ ὥσπερ τινῶν δειλαινόμενα οὐχ ἡπάτο. Κἀν δ' αὐτὰ ἄκοντα μὴ θέλῃ ἐγὼ προσβιάσομαι. Συγγνώμην μοι ἔχετε· τί μοι συμφέρει ἐγὼ γινώσκω· νῦν ἄρχομαι μαθητῆς εἶναι· μηδὲν με ζηλώσαι τῶν ὄρατῶν καὶ ἀορατῶν ἵνα Χριστοῦ ἐπιτύχω· πῦρ καὶ σταυρός, θηρίων τε συστάσεις, σκορπισμοὶ ὀστέων, συγκοπαὶ μελῶν, ἀλεσμός ὄλου τοῦ σώματος, κολάσεις τοῦ διαβόλου· εἰς ἐμὲ ἐρχέσθωσαν, μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω»². Τοιαύτη ἦτο ἡ φωνὴ τοῦ ἁγίου ἐνθουσιασμοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ ἠρωισμοῦ τοῦ προξενουῦντος κατάπληξιν καὶ εἰς τοὺς ἔθνικοὺς γέροντος ἐκείνου χριστιανοῦ Ἐπισκόπου.

Ἀπελθὼν οὗτος ἐξ Ἀντιοχείας μετὰ τῶν στρατιωτῶν, ἠκολούθησε τὴν ἀπὸ τῆς Συρίας εἰς τὴν Ἀνθυπατικὴν Ἀσίαν ὁδόν, εἴτε διὰ ξηρᾶς παραδραμῶν τὴν Ταρσὸν καὶ τὰς Κολοσσάς, εἴτε διὰ θαλάσσης παραπλεύσας τὴν Σελεύκειαν καὶ Ἰεραπόλεως κατανήσας εἰς τὴν Φιλαδέλφειαν, ἔνθα καὶ κατηύνασε τοὺς ἐν αὐτῇ «μερισμούς», τὰς διαιρέσεις, «κραυγᾶσας μεγάλην φωνὴν» καὶ συστήσας τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔνωσιν³. Ἐκ Φιλαδέλφειας ἦλθεν εἰς Σάρδεις καὶ ἐκ Σάρδεων εἰς Σμύρνην, ἔνθα ἐχάρη συναντήσας ἀντιπροσώπους τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐξ Ἐφέσου τὸν Ἐπίσκοπον Ὀνήσιμον, τὸν Διάκονον Βοῦρρον καὶ τρεῖς ἑτέρους πιστοὺς, τὸν Εὐπλου, Φρόνωνα καὶ Κρόκον⁴, ἐκ Μαγνησίας τὸν Ἐπίσκοπον Δάμαν, τοὺς Πρεσβυτέρους Βάσσον καὶ Ἀπολλώνιον καὶ τὸν Διάκονον Σωτίωνα⁵, ἐκ Τράλλων τὸν Ἐπίσκοπον Πολύβιον⁶. Ἐν Σμύρῃ ἔμεινεν ἐφ' ἱκανὸν παρὰ τῷ ἁγίῳ Ἐπισκόπῳ αὐτῆς Πολυ-

1. Πρὸς Ἐφεσ. 21. Πρὸς Μαγνησ. Πρὸς Τραλλ. 13. Πρὸς Ρωμ. 9. Πρὸς Φιλαδέλφ. 10. Πρὸς Σμυρν. 11. Πρὸς Πολύκαρπον 7. Πολυκάρπου Ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους 13.

2. Πρὸς Ρωμαίους 5.

3. Πρὸς Φιλαδέλφ. 7.

4. Πρὸς Ἐφεσ. 1. 2. 5. 6. 11. Πρὸς Μαγνησ. 15. Πρὸς Τραλλ. 13 Πρὸς Ρωμαίους 10.

5. Πρὸς Μαγνησ. 2.

6. Πρὸς Τραλλ. 1.

κάρῳ καὶ ἐφιλοξενήθη παρὰ τισι πιστοῖς¹. Ἐκεῖθεν ὠδηγήθη εἰς τὴν Τρωάδα, συνοδοιπόρητος ὑπὸ τοῦ χρόνι γραμματέως ἐπιτελούντος παρ' αὐτῷ Διακόνου Βούρρου. Ἐν Τρωάδι συνήνησε τὸν Φίλωνα, Διάκονον ἐκ Κιλικίας, τὸν Γάϊον καὶ Ἀγαθόποδα, ἐλθόντα ἐκ Συρίας². Ἐκ Τρωάδος ἔπλευσεν εἰς Νεάπολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Φιλίππους, ἔνθα ἐγένετο δεκτός, ἐν χριστιανικῇ ἀγάπῃ, μετὰ τῶν συνοδοιπόρων αὐτοῦ Ζωσίμου καὶ Ρούφου³. Ἐκ Φιλίππων πιθανῶς ἦλθεν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ διέδραμεν ὅλην τὴν Μακεδονίαν μέχρι Δυρραχίου, διὰ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ, ἐκεῖθεν δὲ διαπλεύσας τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν ἔφθασεν εἰς Ρώμην, ἐπειγόμενος νὰ τύχη τοῦ μαρτυρίου.

Ἐν τοῖς διαφόροις σταθμοῖς τῆς μακρᾶς αὐτοῦ πορείας, ἐν Σμύρῃ ἰδίως καὶ Τρωάδι, ἔγραψεν ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος τὰς θαυμασιωτάτας αὐτοῦ ἐπιστολάς, ἐν αἷς διαγράφεται ἡ ὑπέρλαμπρος εἰκὼν τῆς μεγάλης αὐτοῦ ψυχῆς, ἡ ἀκράδαντος πίστις καὶ πάντων μάλιστα τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο καὶ ἐκπληκτικὸν θέαμα τοῦ πόθου τοῦ μαρτυρίου. Ἐν Σμύρῃ ἔτι εὗρισκόμενος καὶ μαθὼν ὅτι οἱ ἐν Ρώμῃ χριστιανοὶ ἐπειρῶντο νὰ προλάβωσι τὸν μαρτυρικὸν αὐτοῦ θάνατον καὶ σώσωσιν αὐτόν, ἔσπευσε νὰ γράψῃ καὶ ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἐνεργείας Φοβοῦμαι, ἔγραψε πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὴν ὑμῶν ἀγάπην μὴ αὐτὴ με ἀδικήσῃ. Ὑμῖν γὰρ εὐχερές ἐστι ποιῆσαι ὃ θέλετε· ἐμοὶ δὲ δύσκολόν ἐστι τοῦ Θεοῦ ἐπιτυχεῖν, εἴαν περ ὑμεῖς φείσησθέ μοι. Ἄφετέ μοι θηρίων εἶναι βοράν, δι' ὧν ἔνεστι Θεοῦ ἐπιτυχεῖν. Σίτος εἶμι Θεοῦ καὶ δι' ὀδόντων θηρίων ἀλήθουμαι ἵνα καθαρὸς ἄρτος εὐρεθῶ τοῦ Χριστοῦ. Μᾶλλον κολακεύσατε τὰ θηρία, ἵνα μοι τάφος γένωνται, καὶ μηδὲν καταλίπωσι τοῦ σώματός μου, ἵνα μὴ κοιμηθεῖς βαρὺς τινι γένωμαι. Οὐδὲν μοι ὠφελήσει τὰ τερπνά τοῦ κόσμου οὐδὲ αἱ βασιλείαι τοῦ αἰῶνος τούτου. Μᾶλλον μοι ἀποθανεῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἢ βασιλεύειν τῶν περάτων τῆς γῆς. Ἐκεῖνον ζητῶ, τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα· ἐκεῖνον θέλω τὸν δι' ἡμᾶς ἀναστάντα. Σύγγνωτέ μοι, ἀδελφοί, μὴ ἐμποδίσθητέ μοι ζῆσαι, μὴ θελήσητέ με ἀποθανεῖν, τὸν τοῦ Θεοῦ θέλοντα εἶναι κόσμῳ μὴ χαρίσησθε. Ἄφετέ μοι καθαρὸν φῶς λαβεῖν, ἐκεῖ παραγενόμενος ἄνθρωπος Θεοῦ ἔσομαι. Ἐπιτρέψατέ μοι μιμητὴν εἶναι τοῦ πάθους τοῦ Θεοῦ μου. Εἴτις αὐτὸν

1. Πρὸς Φιλαδελφ. 11. Πρὸς Σμυρν. 10. 13.

2. Πρὸς Φιλαδελφ. 11. Πρὸς Σμυρν. 12.

3. Πολυκάρπου, Πρὸς Φιλιππ. 1.9.

ἐν ἑαυτῷ ἔχει, νοησάτω ὁ θέλω καὶ συμπαθεῖτω μοι, εἰδὼς τὰ συνέχοντα με. Ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου διαρπάσσει με βούλεται καὶ τὴν εἰς Θεὸν μου γνώμην διαφθεῖραι. Μηδεὶς οὖν τῶν παρόντων ὑμῶν βοηθεῖτω αὐτῷ· μᾶλλον ἔμοῦ γίνεσθε, τούτέστι τοῦ Θεοῦ. Μὴ λαλεῖτε Ἰησοῦν Χριστόν, κόσμον δὲ ἐπιθυμεῖτε. Βασκανία ἐν ὑμῖν μὴ κατοικήτω. Μηδ' ἂν ἐγὼ παρὼν παρακαλῶ ὑμᾶς πείσθητέ μοι· τούτοις δὲ μᾶλλον πείσθητε, οἷς γράφω ὑμῖν. Ζῶν γὰρ γράφω ὑμῖν ἔρῶν τοῦ ἀποθανεῖν. Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόυλον, ὕδωρ δὲ ζῶν καὶ λαλοῦν ἐν ἐμοί, ἔσωθέν μου λέγον· Δεῦρο πρὸς τὸν Πατέρα» ¹.

Ταῦτα ἐξόχως χαρακτηρίζουσι τὸν ἅγιον Ἰγνάτιον, ἐξεικονίζοντα πιστῶς τὸν διακατέχοντα αὐτὸν ἱερὸν πόθον τοῦ μαρτυρίου, συνυποδεικνύοντα ἅμα τὰς ἀκραδάντους αὐτοῦ πεποιθήσεις περὶ τῆς σημασίας τοῦ μαρτυρίου. Ὅταν δ' ἔφθασε τέλος εἰς Ρώμην ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος, ἐξηκολούθουν αἱ ἔορται ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ δευτέρου Λακικοῦ πολέμου τοῦ Τραϊανοῦ. Δισχιλίοι μονομάχοι ἀλληλεσπαράχθησαν πρὸς εὐχαρίστησιν τοῦ λαοῦ τῆς Ρώμης, ἔνδεκα χιλιίδες ἀγρίων θηρίων ἐφρονεύθησαν, ἀφοῦ πρότερον κατεσπάραξαν διὰ τῶν ὀδόντων αὐτῶν πολλοὺς δούλους καὶ πολλοὺς καταδίκους εἰς θάνατον. Τῇ 18 Δεκεμβρίου τοῦ 107 ἐρρίφθησαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εἰς τὰ θηρία οἱ συγκατάδικοι καὶ συνοδοιπόροι τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου Ζώσημος καὶ Ροῦφος, μετὰ δύο δὲ ἡμέρας προσήχθη καὶ ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος καὶ χαίρων ἔτυχε τοῦ διακαέστατα ποθουμένου μαρτυρίου, κατασπαραχθεὶς μὲν ὑπὸ τῶν θηρίων, ἀποβαλὼν δὲ τὴν πρόσκαιρον ταύτην ἵνα τύχη τῆς αἰωνίου ζωῆς ². Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ὑπῆρξε πάντως σπουδαιότατον

1. Πρὸς Ρωμ. 4—7.

2. Τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγ. Ἰγνατίου σώζεται κατὰ δύο ἐκδόσεις *Martyrium Colbertinum*, καθ' ὃ ὁ Ἰγνάτιος ἐν Ἀντιοχείᾳ καταδικασθεὶς ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ ἐμαρτύρησεν ἐν Ρώμῃ τῇ 20 Δεκεμβρίου 107, καὶ *Martyrium Vaticanum* καθ' ὃ ὁ Ἰγνάτιος διὰ τινὰ αἰτίαν μεταβὰς εἰς Ρώμην, ἐκεῖ ἐδικάσθη καὶ κατεδικάσθη, Th. Zahn, *Ignatii et Polycarpi Epistolae* κτλ. Lipsiae 1876, σ. 301—306. 307—316. Ὁ δὲ χρονογράφος *Μαλάλας*, *Χρονογραφία* σ. 276 ed. Bonnae, παρέχει τὴν παράδοξον πληροφορίαν ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐμαρτύρησε. Ἀλλ' ἡ πληροφορία αὕτη ἀντιβαίνει πρὸς ἐγκυρον παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας καὶ πρὸς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου (Πρβλ. *Ἰωάννου Χρυσοστόμου* Ὁμιλία εἰς τὸν ἅγιον Ἰγνάτιον. Ὁριγένους Ὁμιλία β-εἰς τὸν Λουκᾶν. *Ἐδσεβίου*, *Ἐκκλ. Ἱστορία*, β, 36.) Πολύκροτον εἶνε τὸ ζήτημα περὶ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου, L. Hermann Jordan, Gc-

διὰ τοὺς χριστιανούς καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἐνίσχυ-
σιν ἐν τῷ προκειμένῳ αἰτοῖς μεγάλῳ ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγῶνι.

5. Νομιμοποιήσις τῶν διωγμῶν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρῳ ἀναγραφέντων μαρτύρων κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Τραϊανοῦ ἔμαρτύρησαν ἱκανοὶ χριστιανοὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν Φιλίπποις ¹, ἐν Ρώμῃ δὲ Νηρεὺς καὶ Ἀχιλλεὺς καὶ ἄλλοι ἄλλαχού, λέγεται δὲ ὅτι τότε ἔμαρτύρησε καὶ ὁ ἅγιος Φωκᾶς, ἀλλ' ὁ διωγμὸς ἔφερεν εἰσέτι σποραδικὸν χαρακτήρα, μὴ ὑπάρχοντος εἰδικοῦ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ διατάγματος. Τοιοῦτο δὲ διάταγμα ἐξεδόθη ἐν τέλει τοῦ 111 ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 112 ἔτους, πρὶν ἢ ὁ Αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς ἐκκινήσῃ εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον.

Ἐν Ρώμῃ ἔτι εὐρισκόμενος ὁ Τραϊανὸς ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἐπαρχοῦ τῆς Βιθυνίας Γαίον Πιλινίου Σεκουίνδου, τοῦ νεωτέρου, τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν ², ἣτις ἔχει μεγίστην σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διωγμῶν. «Κανὼν μοι ἔστι, Κύριε, ν' ἀπευθύωμαι πρὸς ὑμᾶς, ἐν πάσαις μου ταῖς ἀπορίαις· διότι τίς ἱκανώτερος νὰ διασαφήσῃ τὰς ἀπορίας μου ἢ νὰ φωτίσῃ τὴν ἀγνοίαν μου; Οὐδέποτε παραστάς εἰς οἰασθήποτε δίκας, ἀποβλεπούσας τὸ χριστιανικὸν θρησκευμα, οὐδόλως ἔμαθον οὐ μόνον τὴν φύσιν τῶν ἐγκλημάτων τῶν Χριστιανῶν ἢ τὸν βαθμὸν τῆς ποινῆς, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ πόσον ἀρμόζει νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς ἐξέτασιν αὐτῶν. Οὐδαμῶς λοιπὸν γινώσκω ἂν διάκρισις τις συνήθως γίνεται ὡς πρὸς τὰς ἡλικίας τῶν ἐνόχων, εἴτε ἂν οὐδεμίαν δέον νὰ τηρῆται διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνήθων καὶ ἐνηλίκων, εἴτε ἂν ἡ μετάνοια παρέχει αὐτοῖς τὸ δικαίωμα τῆς συγγνώμης, εἴτε ἂν τις ἐνῶ ποτε ἦτο Χριστιανὸς ὠφελητῆται ἀπέχων εἰτα τῆς πλάνης αὐτοῦ· εἴτε ἂν μόνῃ ἢ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν προσκόλλησις ὑπὸ οὐδεμιᾶς συνοδευο-

schichte der altchristlichen Literatur, Leipzig 1911, σ. 136 ἐξ καὶ περὶ τοῦ ἔτους τοῦ μαρτύριου τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου, A. Harnack, Die Zeit des Ignatius und die Chronologie der antiochenischen Bischöfe, Leipzig 1878. J. B. Lightfoot, The Apostolic Fathers, II, S. Ignatius, S. Polycarp, I-III. London 1889.

1. Πρβλ. Πολυκάρπου, Ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους 9.

2. Περιληπτικῶς διέσωσε τὸ περιεχόμενον αὐτῆς καὶ ὁ Εὐδόξιος, Ἐκκλησιολογία 3, 83.

μένη ἐγκληματικῆς πράξεως, ἢ ἂν μόνον τὰ ἐγκλήματα, τὰ πρὸς τὴν πόλιν ταύτην συνδεδεμένα εἶσι τιμωρητέα. Ἐπὶ πάντων τούτων τῶν ζητημάτων ἔχω μεγίστας ἀμφιβολίας. Συγχρόνως δὲ ὁ τρόπος, ὃν ἐτήρησα πρὸς τοὺς καταγγελλέντας μοι ὡς Χριστιανούς, ὑπῆρξεν ὁ ἐξῆς. Ἡρώτων αὐτοὺς ἂν ἦσαν Χριστιανοί. Ἐὰν τοῦτο ὡμολόγουν ἐπανελάμβανον ἐγὼ τὴν ἐρώτησιν δις, προστιθέμενος ἅμα καὶ ἀπειλάς. Ἐὰν ἐπέμενον διάτασσον τὴν ἄμεσον αὐτῶν τιμωρίαν, διότι ἤμην πεπεισμένος, ὅτι οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ φύσις τῶν δοξασιῶν αὐτῶν ἢ πείσμων αὐτῶν καὶ ἀκαμπτος ἔμμονή ἐδεῖτο ἐπανορθώσεως. Ἐτεροι πάλιν ἤγοντο ἐνώπιόν μου ὡς ὑπὸ τῆς αὐτῆς παρανομίας κατεχόμενοι, ἀλλ' ἐπειδὴ ἦσαν Ρωμαῖοι πολῖται ἀπεστέλλοντο αὐτόσε, κατὰ διαταγὴν μου. Τοῦ ἐγκλήματος ὅμως τούτου ἐξαπλουμένου (ὡς συνήθως συμβαίνει), καίτοι διατελοῦντος ὑπὸ καταδίωξιν, διάφορα περιστατικὰ τῆς αὐτῆς φύσεως συνέβησαν. Παρουσιάσθη μοι ἀνώνυμος καταγγελία κατὰ διαφόρων προσώπων, αἵτινα ὅμως ἐξετασθέντα ἠρνήθησαν ὅτι ἦσαν Χριστιανοί ἢ ὅτι ἀνήκων ποτὲ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Ἐπανελάβον μετ' ἐμοῦ προσευχὴν εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἐτέλεσαν θρησκευτικὰς ἱεροτελεστίας μετ' οἴνου καὶ λιβανωτοῦ ἐνώπιον τοῦ ἀγάλματος ὑμῶν (ὄπερ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διάταξα νὰ κομισθῇ ὁμοῦ μετὰ τῶν τῶν λοιπῶν θεῶν ἀγαλμάτων) καὶ ἐλοιδόρησαν μάλιστα τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ οὐδεμία βία ἰσχύει, ὡς λέγεται, ἐπὶ τῶν πράγματι Χριστιανῶν, δι' ἧς νὰ ἀναγκασθῶσιν ὅπως ποιήσωσι τι τῶν ρηθέντων. Ἐνόμισα λοιπὸν ὀρθῶν ν' ἀπαλλάξω αὐτούς. Τινὲς τῶν κατηγορουμένων, παρ' αὐτόπτου μάρτυρος, κατὰ πρῶτον ὡμολόγουν ἑαυτοὺς Χριστιανούς, ἀλλ' ἀμέσως ἠρνοῦντο τοῦτο, ἐνῶ οἱ λοιποὶ ὡμολόγουν ὅτι ὑπῆρξαν πρότερον τοιοῦτοι, ἀλλ' ὅτι νῦν (τινὲς ὑπὲρ τὰ τρία, ἕτερα πλείοτερα καὶ τινες ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἔτη πρότερον) ἐγκατέλιπον τὴν πλάνην ταύτην. Πάντες προσεκύνησαν τὸ ἄγαλμα ὑμῶν καὶ τὰς εἰκόνας τῶν θεῶν, λοιδοροῦντες συγχρόνως τ' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Ἐβεβαίουν ὅτι τὸ ἐγκλημα αὐτῶν ἢ ἡ πλάνη συνίστατο ἐν τούτῳ, ὅτι συνήρχοντο καθ' ὠρισμένον χρόνον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τῆς ἡμέρας καὶ ἀπρηθύνοντο πρὸς τὸν Χριστὸν μετὰ τινος προσευχῆς, ὡς πρὸς Θεόν, ὑποχρεοῦντες ἑαυτούς, δι' ἐπισήμου ὄρκου, οὐχὶ εἰς κακόβουλόν τινα σκοπὸν ἀλλ' εἰς τὸ μὴ διαπράττειν ἀπάτην, κλοπὴν ἢ μοιχείαν, μὴ ψεύδεσθαι, μηδὲ ἀρνεῖσθαι παρακαταθήκην ζητουμένην. Μετὰ τοῦτο ἐσυνείδιζον ν' ἀπέρχωνται καὶ πάλιν νὰ συναθροίζωνται καὶ ἐρώγωνσιν ἀπὸ κοινοῦ ἀβλαβὲς ἕδρασμα. Ἐκ τῆς συνηθείας ὅμως ταύτης

ἀπέσχον μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς διατάξεώς μου, δι' ἧς κατὰ τὰς ὑμετέρας ὁδηγίας ἀπηγόρευσα τὴν συνάθροισιν οἰωνοδήκων σιλλόγων. Λαβὼν τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἔκρινα πολὺ περισσότερον ἀναγκαῖον ἵνα προσπαθῆσω ὅπως ἐξαγάγω τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν, ὑποβαλὼν δύο δούλας εἰς τὰ βασανιστήρια, διότι ὡς ἔμαθον αὐταὶ ελευτούργουν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς αὐτῶν τελεταῖς, ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον ἠδυνήθην ν' ἀποκαλύψω ἢ παράλογον καὶ ἄμετρον δεισιδαιμονίαν. Ὅθεν ἐνόμισα καλὸν ν' ἀναβάλω τὰς περαιτέρω ἐρεύνας τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὅπως συμβουλευθῶ ὑμᾶς. Διότι τοῦτο εἶνε ἄξιον τῆς προσοχῆς ὑμῶν ζήτημα, τοσοῦτω μᾶλλον ὅσῳ πλείστοι δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν κίνδυνον τῶν τοιούτων διωγμῶν, τῆς ἀνακρίσεως ταύτης ἐκταθείσης ἤδη καὶ πιθανῶς ἐκταθησομένης εἰς πρόσωπα πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, ἔτι δὲ καὶ ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Διότι ἡ μολυσματικὴ αὕτη δεισιδαιμονία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰς πόλεις, ἀλλ' ἐπεξέτεινε τὸ μόλυσμα αὐτῆς καὶ εἰς τοὺς ἀγροτικούς τόπους. Οὐδὲν ἦττον ὅμως φαίνεται ὅτι δύναται νὰ θεραπευθῇ τὸ κακὸν τοῦτο καὶ νὰ περιορισθῇ. Οἱ ναοί, τοῦλάχιστον, οἵτινες ἦσαν σχεδὸν ἠρημωμένοι ἤρξαντο νῦν νὰ συχνάζονται καὶ αἱ ἱεραὶ τελεταὶ μετὰ μικρὸν διάλειμμα πάλιν ἀνεξωπυρήθησαν. Ὑπάρχει δὲ καὶ γενικὴ ζήτησις θυμάτων, ἅτινα μόλις πρὸ ὀλίγου χρόνου ὀλίγους εὐρισκόν ἀγοραστάς. Ἐκ τούτων εὐκόλως φαντάζεται τις πόσοι ἠδύναντο ν' ἀνακληθῶσιν ἐκ τῆς πλάνης ταύτης, ἐὰν συγγνώμη τις ἐδίδοτο εἰς τοὺς προτιθεμένους νὰ μετανοήσωσιν»¹.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Πλινίου πρὸ παντὸς μανθάνομεν ὅτι οὐ μόνον ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Βυθυνίας ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς χωρίοις αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς ἀγροτικοῖς τόποις καὶ καθόλου ἐν πάσῃ τῇ Ἐπαρχίᾳ ἐπὶ τοσοῦτον εἶχε διαδοθεῖ ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τὸν πρῶτον ἡδη αἰῶνα, ὥστε ἠρημώθησαν οἱ ναοὶ τῶν ἐθνικῶν καὶ κατέπαυσαν αἱ

1. **Plinius Junius**, *Epistulae* X, 96 (97) ed. Keil, Lipsiae 1870, σ. 307. **E. Preuschen**, *Analecta*, σ. 14—16. **Tillemont**, *Mémoires pur servir à l'histoire ecclesiastique*, 11, 187 ἐξ. 137 ἐξ. **Aubé**, *Histoire des perseec.* I, 186 ἐξ. **P. Allard**, ἐνθ' ἄν. σ. 131 ἐξ. Ἡ γνησιότης τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Πλινίου ἠμφισβητήθη (Joh. Semler, O. Schaedel, E. Havet) ἀλλὰ δια πολλῶν ἐρευνῶν (Joh. Vossius, J. H. Bremer, C. F. Arnold, F. Overbeck, Th. Mommsen, R. Hilgenfeld, Neumann) ἀπεδείχθη ἡ γνησιότης αὐτῆς. Περβλ. καθόλου **W.D. Ramsay**, *The Church in the Roman Empire befor A. D. 170*, London 1897. **B. Bolotow**, ἐνθ' ἄν. σ. 65 ἐξ. **Canfield**, ἐνθ' ἄν. σ. 86 ἐξ. 176 ἐξ.

εἰδωλικάι ἱεροτελεστίαι. Ὁ Πλίνιος ἔλαβε καταγγελίαν ὅτι αἵτιοι τούτου ἦσαν οἱ Χριστιανοί, μετὰ πάσης δὲ αὐστηρότητος ἐπελήφθη τῆς ἀνακρίσεως πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τοῦ κράτους, πολλῶν μᾶλλον ὅτι φαίνεται ἀποσταλεῖς εἰς Βιθυνίαν πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἀναφανειῶν τεραχῶν καὶ τῆς διασαλευθείσης τάξεως. Ἡ αὐστηρότης αὐτοῦ καταδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν φράσεων τῆς πρὸς τὸν Τραϊανὸν ἐπιστολῆς, ἐν ἣ λέγει ὅτι τοὺς Χριστιανούς ἐθεώρει ἀξίους τιμωρίας, ἀνεξαρτήτως τῶν θρησκευτικῶν των πεποιθήσεων, διὰ τὴν ἐπιμονὴν των καὶ τὴν πείσιμονα ἄρνησιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν διατάξεων αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ ἀντέκειτο προφανῶς, κατὰ τὸν Πλίνιον, εἰς τὸ καθήκον τῶν Ρωμαίων ὑψηλῶν καὶ παρημπόδιζε τὴν ἐπαναφορὰν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς διασαλευθείσης τάξεως. Οὐχ ἦττον τ' αὐστηρὰ κατ' αὐτῶν μέτρα ἔσχον, ὡς γράφει, εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα καὶ δὴ τὴν αὔξησιν τῆς ζητήσεως θυμάτων. Ἡ τελευταία αὕτη λεπτομέρεια δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν ὑπόνοιαν ὅτι οἱ κτηνέμποροι ἂν μὴ ἐπέδωκαν μόνοι τὴν καταγγελίαν, συμμετέσχον ὁμως αὐτῆς, ἔνεκα τῶν ζημιῶν, ἃς ὑφίσταντο, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται διατι ὁ Πλίνιος σημειοῖ τ' ἀνωτέρω περὶ τοιοῦτου ἀσημάντου ἐμπορίου. Καὶ ἄλλοτε δὲ ἄλλαχοῦ, ὡς παρατηρήθη ἤδη, ἡ ρωμαϊκὴ ἀρχὴ ἔνεκα τοιούτων παραπόνων τῶν ἐμπόρων ἠναγκάσθη νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Οἱ δὲ κατὰ τόπους διοικηταὶ μεταξὺ τῶν καθηκόντων αὐτῶν εἶχον βεβαίως καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως. Ὅσάκις παρίστατό τις ἀνάγκη ἠναγκάζοντο νὰ ἐπεμβαίνωσιν, ὡς ἐπενέβη ὁ Πλίνιος. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν καταγγελιῶν προέβη οὗτος εἰς σύλληψιν τινων ἐξ αὐτῶν, οἱ πρῶτοι δὲ τούτων, ἐνθερμοὶ τῆς νέας θρησκείας ὁπαδοί, ἀνεξαιρέτως πάντες ὠμολόγησαν ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ (τὸ τοῦ Τακίτου: qui fatebantur). Ὁ Πλίνιος τρεῖς ἡρώτα αὐτούς, ἐπαπειλῶν τιμωρίας. Τοὺς ἐμμένοντας μετὰ τὴν τρίτην ἐρώτησιν κατεδίκασεν εἰς θάνατον, ἐξαιρέσει μόνον τῶν Ρωμαίων πολιτῶν, οὓς ἐπεμπεν εἰς Ρώμην, ἵνα ἐκεῖ ὑποστῶσι τὴν ποινὴν αὐτῶν. Δυσχερείας τινὰς συνήντησεν ὁ Πλίνιος ὅτε ἐν τῇ διαδικασίᾳ ἀνεφάνησαν περιπλοκαί, προσερχόμεναι ἐκ νέων καταγγελιῶν, καὶ μάλιστα ἀνωγύμων, κατὰ πολλῶν προσώπων. Ἀνέκρινε καὶ τούτους, ἀλλὰ τινες αὐτῶν ἢ ἠρνοῦντο ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ ἢ ἐδήλουν ὅτι ὑπῆρξάν ποτε τοιοῦτοι πρὸ τριῶν ἢ πλειόνων ἢ καὶ πρὸ εἰκοσι ἐτῶν καὶ ὅτι ἔκτοτε δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου προσέφερον θυσίαν εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Αὐτο-

κράτορος καὶ εἰς τὰ τῶν θεῶν. Ἀλλὰ καὶ τινες τῶν ἀνακρινομένων ὠμολόγουν μὲν ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ ἐδύλοντο ὅμως ὅτι μετενόουν, ἠγγόει δὲ ὁ Πλίνιος ἂν ἐπρόκειτο νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς ἢ νὰ συγχωρήσῃ καὶ δὲν ἀπέλυσεν αὐτοὺς ἀναμένων τὴν τοῦ Αὐτοκράτορος ἀπόφασιν.

Ἐκ πάντων τούτων ἐκινήθη ἡ περιέργεια τοῦ Πλινίου καὶ ἤρξατο οὗτος νὰ ἐξετάζῃ τῆς νέας θρησκείας τὴν οὐσίαν, θεωρῶν ἄλλως τε ἀπὸ νομικῆς ἐπόψεως ἀναγκαίαν τὴν τοιαύτην ἐξέτασιν. Διότι ἂν εἰ Χριστιανοὶ ὠμολόγουν ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ ἐνήμενον εἰς τοιαύτην ὁμολογίαν, κατὰ τὸν Πλίνιον καθίσταντο ἄξιοι τιμωρίας, χωρὶς νὰ ἐξετασθῇ ἢ πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου διαγωγῇ αὐτῶν. Ἡ ὁμολογία αὐτῶν ἦτο δηλωτικὴ ἐγκλήματος. Πλὴν οἱ ὁμολογοῦντες μὲν ὅτι τέως ἦσαν Χριστιανοί, ἀλλὰ μετανοοῦντες νῦν καὶ ἐπιστρέφοντες εἰς τὸν ἔθνισμὸν ἀπὸ αὐστηρᾶς νομικῆς ἐπόψεως ἐξεταζόμενοι δὲν ἦσαν ἄξιοι συγγνώμης ἂν τὸ ἀνήκειν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἦτο ἐγκλημα. Ληστὴς τις προσέρχεται καὶ ὁμολογῶν μὲν δὲ τὸ ἐγκλημα αὐτοῦ, ὑποσχόμενος νὰ μὴ ἐπαναλάβῃ αὐτό, τιμωρεῖται ἐπιεικέστερον ἢ ὁ πείσμων ληστὴς ὁ μὴ ὁμολογῶν τὸ ἐγκλημα καὶ μὴ μετανοῶν ἀλλὰ καὶ ὁ μετανοήσας ληστὴς δὲν ἀξιοῦται συγγνώμης, διότι τὸ δικαστήριον ἐξετάζει τὸν πρότερον βίον καὶ τὴν διαγωγὴν ἵνα ἴδῃ ὅποια τιμωρία ἀρμόζει αὐτῷ. Τοιούτοτρόπως καὶ ὁ Πλίνιος ἐξετάζων τὸν πρότερον βίον καὶ τὴν διαγωγὴν τῶν Χριστιανῶν ἤθελε νὰ καθορίσῃ τὴν ποινὴν τῶν μετανοούντων καὶ ἐπιστρέφόντων εἰς τὸν ἔθνισμὸν. Ἀρνηθέντες οὗτοι τὸν Χριστιανισμὸν δὲν θὰ ἐτιμωροῦντο διὰ τὴν τέως πίστιν αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τὸν πρότερον ἐγκληματικὸν θεωρούμενον βίον, διὰ τὰ διαφημιζόμενα Θυέστεια δεῖπνα καὶ τὰς οἰδιποδείους μίξεις καὶ τὰ τοιαῦτα. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ Πλίνιος κατ' ἀρχὰς ἔδιδε πίστιν εἰς τὰς φήμας ταύτας, ὅθεν ἐτιμώρησε διὰ θανάτου τοὺς ἐμμένοντας ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μετανοούντων καὶ ἐκ δύο χριστιανῶν Διακονισσῶν, αἵτινες ὡς δοῦλαι ὑπεβλήθησαν εἰς βασάνους, ἔμαθεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἦτο, ὡς διεδίδετο, φρικτὴ, ἔμαθεν ἐπὶ πλεόν, ὅτι ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο πᾶν ἐγκλημα, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ὑπεχρεοῦντο δι' ὄρκου (sacramentum) νὰ μὴ διαπράττωσιν τι κακὸν καὶ ὅτι τὰ διαδιδόμενα κατ' αὐτῶν ἐγκλήματα καὶ μυστικὰ κακούργηματα ἦσαν ἀνυπόστατα, διότι αἱ συνελεύσεις αὐτῶν οὐδεμίαν ὑποψίαν ἐνεῖχον καὶ δὲν ἦσαν φρικταί. Ἡ ἐξακριβωσις πάντων τούτων ἐνεποίησε προφανῶς μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Πλίνιον, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἐπέμεινεν οὗτος νομιζῶν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ τῷ

πέισματι καὶ τῇ ἐμμονῇ αὐτῶν εἶναι ἄξιοι τιμωρίας, δι' ἧς καὶ ἤλπιζε, μικρὸν κατὰ μικρὸν, νὰ εξαφανισθῇ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Αὕτη δὲ ἦτο, κατ' αὐτόν, *superstitio prava, immodica, deiudicium* ταπεινὴ, διαστραμμένη, ἄμετρος καὶ οἰσινεὶ ἀκράτητος. Ἀπόδειξις δὲ τῆς ἐλπίδος τοῦ Πλίνιου περὶ τῆς εξαφανίσεως τοιαύτης δεισδαιμονίας ἦτο τὸ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἔπαυσαν συνερχόμενοι εἰς τὰς συνελεύσεις αὐτῶν. Καθόλου δ' εἰπεῖν οἱ Χριστιανοί, κατὰ τὸν Πλίνιον, δὲν ἐφαίνοντο ἀντιβαίνοντες εἰς ὄρισμένον τινὰ νόμον καὶ τὸ μόνον ζήτημα, ὅπερ ἀπησχόλει αὐτὸν ἦτο ἂν ἔπρεπε ν' ἀπαγορευθῇ ἔνεκα πολιτικῶν ἢ θρησκευτικῶν βλέψεων ἢ νέα θρησκεία, παρὰ τὴν ἀγαθὴν ἄλλως ἐπίδρασιν, ἣν ἠδύνατο νὰ ἔχη ἐπὶ τῆς κοινῶνίας.

Ὁ Πλίνιος εἶχε καὶ ἄλλους λόγους ν' ἀναβάλῃ τὴν περαιτέρω διαδικασίαν ὅπως μάθῃ τὴν γνώμην τοῦ Αὐτοκράτορος, διότι πλὴν τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων αὐτοῦ καὶ σκέψεων ἀνεκοίνου εἰς τὸν Αὐτοκράτορα ὅτι ὑπῆρχε πλῆθος κατηγορουμένων. Ὡς νομομαθὴς ὁ Πλίνιος βεβαίως δὲν θ' ἀμφέβαλλεν ὅτι τὸ πλῆθος τῶν κατηγορουμένων δὲν συνεπάγεται ἐλάφρυνσιν τῆς ποινῆς, ἣν ὑποδεικνύει ὁ νόμος, ἀλλ' ἐξετάζων τὴν ὑπόθεσιν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ καθαρῶς νομικῆς ἐπόψεως ζητεῖ οἰκονομίαν τινά, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὸ ζήτημα ἦτο νέον, δὲν ὑπῆρχον δὲ ὄρισμένοι περὶ αὐτοῦ νόμοι, καὶ ἀφοῦ ὁ Πλίνιος μετέβη εἰς Βιθυνίαν ἵνα καθησυχάσῃ αὐτήν, δὲν συνέφερε νὰ καταδικάσῃ εἰς θάνατον τοσοῦτον πλῆθος ἀνθρώπων. Ὁ Πλίνιος, φαίνεται μᾶλλον ζητῶν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος συμβουλήν καὶ γνώμην, ἀποβλέπουσαν εἰς καθαρῶς διοικητικὸν ζήτημα. Οἱ διοικηταὶ τῶν ῥωμαϊκῶν Ἐπαρχιῶν δὲν εἶχον ἀνεξαρτησίαν μεγάλην καὶ ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα. Ἦσαν ἁπλῶς ἀντιπρόσωποι τοῦ Αὐτοκράτορος ἐν Ἐπαρχίαις μάλιστα, αἵτινες δὲν ἔστεροῦντο καὶ τιμῶν προνομίων. Προλαμβάνει δ' ὁ Πλίνιος νὰ ὑποδείξῃ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ οὐδένα τῶν κειμένων νόμων τοῦ κράτους παραβαίνουσιν, οὐδ' ὑπάρχει τις σχετικὴ διάταξις, ἣν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ πρὶν ἢ ἐρωτήσῃ τοῦ Αὐτοκράτορος τὴν γνώμην, ἀπ' ἐναντίας δὲ λέγει ὅτι κατὰ τὰς ὁδηγίας (*mandata*) ὡς παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος εἶχε λαβῶν, ὡς διοικητῆς τῆς Βιθυνίας, περὶ τῶν συλλόγων καὶ τῶν ἑταιρειῶν, δὲν συνήρχοντο οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰς συνήθειας τῶν συνελεύσεως. Ἐστερεῖτο λοιπὸν ὄρισμένων ὁδηγιῶν περὶ τῆς ἐφεξῆς στάσεως, ἣν ὄφειλε νὰ τηρήσῃ ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν, ζητῶν δὲ παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος τοιαύτας ὁδηγίας προβάλλει αὐτῷ τρία εἰδικὰ ζητήματα: α) δέον

νά γίνηται τις διάκρισις μεταξύ τῶν ἐνόχων, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ἡλικίας; ἄλλαις λέξεσι δέον νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψει γνωσταὶ ἐλαφρυντικαὶ περιπτώσεις; β) δέον νὰ συγχωρῶνται οἱ μετανοήσαντες; γ) ποῖος κυρίως χαρακτήρ ἐγκληματικότητος δέον νὰ καταδιώκηται καὶ τιμωρῆται; νὰ τιμωρῶνται οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι αὐτῶν ἄνευ ἀπαιτήσεως ἀποδείξεων περὶ ἐγκλημάτων ἢ νὰ θεωρηθῆ ἰσχυρῶς τ' ὄνομα σημαντικὸν ἐγκληματικότητος, ἀξίας θανάτου;

Ὁ Αὐτοκράτωρ Τραιανὸς ἀπήντησε «Τὴν πρέπουσαν ἠκολούθησας, ἀγαπητὲ Σεκοῦνδε, ὁδὸν ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν κατηγοριῶν κατ' ἐκείνων, οἵτινες προσήχθησαν ἐνώπιον τοῦ δικαστικοῦ σου βήματος ὡς Χριστιανοί. Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ διαγράψῃ τις ἀκριβῶς ὠρισμένον κανόνα διὰ πάσας τὰς περιπτώσεις. Δέον νὰ μὴ καταδιώκονται ἐὰν καταγγέλλονται καὶ ὁμολογῶσιν ἑαυτοὺς ἐνόχους νὰ τιμωρῶνται, μετὰ τοῦ περιορισμοῦ ὅμως, καθ' ὃν ὁ ἀρνούμενος ὅτι εἶνε Χριστιανὸς καὶ ἀποδεικνύων τοῦτο διὰ θυσίας πρὸς τοὺς ἡμετέρους θεοὺς καὶ ἐπικλήσεως νὰ συγχωρῆται διὰ τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν ὑπάρχη ὑπόνοια περὶ τοῦ παρελθόντος. Καταγγέλαι ἀνόνημοι δὲν πρέπει νὰ γίνωνται δεκταὶ ἐν οἰαδήποτε καταδιώξει, διότι εἰσάγεται οὕτω λίαν κακὸν προηγούμενον, ἀνάξιον τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς»¹.

Ὡστε κατὰ τὸν Τραιανὸν ὁ Γάιος Πλίνιος Σεκοῦνδος α) ἐνήργησεν ὀρθῶς τ. ἔ. ὀρθῶς ἐπολιτεύθη, θεωρήσας θανάτου ἀξίους τοὺς Χριστιανοὺς ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι αὐτῶν (nomen ipsum) ἂν ἐμμένωσιν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, β) ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμοζῆται ὁ αὐτὸς κανὼν καὶ νόμος τ. ἔ. πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψει καὶ ἐλαφρυντικαὶ περιπτώσεις, γ) ἡ μετάνοια συγγνωστέα, ἂν ὁ μετανοῶν καταδεικνύῃ αὐτὴν, ἀναγνωρίζων τὴν ρωμαϊκὴν θρησκείαν καὶ προσφέρων θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς, δ) οἱ Χριστιανοὶ δὲν πρέπει ν' ἀναζητῶνται καὶ καταδιώκονται (conquirenti non sunt) οὐδὲ νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψει αἱ κατ' αὐτῶν ἀνόνημοι καταγγέλαι, νομῖμος δὲ μόνον καταγγελλόμενος οἱ Χριστιανοὶ νὰ τιμωρῶνται διὰ θανάτου.

Οὕτω λοιπὸν νομιμοποιεῖται ὁ κατὰ τῶν Χριστιανῶν διωγμὸς διὰ τῆς ἀνωτέρω, θέσιν διατάγματος ἐπεχούσης, ἀπαντητικῆς τοῦ Τραιανοῦ πρὸς τὸν Πλίνιον ἐπιστολῆς. Διώκονται τοῦ λοιποῦ οἱ Χριστιανοὶ

1. Plinius Jun. ἐνθ' ἀνωτέρω E. Preuschen, ἐνθ' ἀν. σ. 16. Περὶ P. Allard, ἐνθ' ἀν. σ. 167 ἐξ.

ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι αὐτῶν, ὡς ἀνήκοντες εἰς collegium illicitum. Ἡ διαδικασία αὐτῶν καθωρίσθη φρικτῶς λακωνικῆ· δὲν ἦτο ἀνάγκη ν' ἀποδειχθῇ ἂν ὁ βίος αὐτῶν εἶχε τι τὸ ἐκκληματικόν. Τὸ ὄνομα μόνον ἐδήλου ἐγκλημα, ἐπομένως καὶ μικρὸν παιδίον κατεδικάζετο εἰς θάνατον, ἂν ἐπέμενε λέγον ὅτι ἦτο Χριστιανός. Καὶ ἐφαίνετο μὲν ἔξ ἄλλης ἐπόψεως τὸ διάταγμα περιορίζον τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν καταφοράν, διότι ἀπέκρουε διαρρήδην τὰς κακὰς περὶ αὐτῶν φήμας καὶ ἀπῆτει τὴν διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ καταγγελίαν αὐτῶν, ὑφ' ὠρισμένου κατηγόρου, ὑπευθύνου διὰ τὰς συνεπείας τῆς καταγγελίας, περιεστέλλετο δὲ οὕτω ἢ μανιώδης τοῦ ἐθνικοῦ ὄχλου ἐξέγερσις καὶ ἐπίθεσις κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Δὲν ἐκηρύχθησαν οὕτοι ὡς ἀνήκοντες εἰς सामατεῖον κακοποιῶν ἀνθρώπων, οὐς ἕκαστος Ἀνθύπατος αὐτοδικαίως ἠδύνατο νὰ καταδιώξῃ, ἀλλ' οὔτε εἰθύνετο ἐκτὸς νόμου. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως τὸ διάταγμα τοῦ Τραϊανοῦ ἐκρεμάσθη ὡς δαμόκλειον ξίφος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν Χριστιανῶν. Ἦρκει νὰ εὑρεθῇ τις ἐκ φανατισμοῦ ἢ ἐκ προσωπικοῦ πάθους ὅπως καταγγέλλῃ Χριστιανόν τινα καὶ οὕτος θὰ κατεδικάζετο εἰς θάνατον, ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Τὸ διάταγμα τοῦ Τραϊανοῦ δὲν δίδει δικαίωμα ὑπάρξεως εἰς τοὺς Χριστιανούς καὶ ζωῆς. Παρ' ὅλους τοὺς φραγμούς οὓς, ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτόν, ὥρισεν ὁ Τραϊανός, πολλάκις καὶ τὸ πλῆθος, ἐκ φανατισμοῦ ἐξεγειρόμενον, ἀπῆτει τὸν θάνατον τῶν Χριστιανῶν, οἱ δὲ κατὰ τόπους διοικηταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ἐκπληρῶσι τὴν ἀγρίαν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν. Ἐφ' ὅσον τὸ διάταγμα ἐθεώρει τὸ ὄνομα Χριστιανός δηλωτικὸν ἐγκλήματος ὁ διωγμὸς ἦτο ἀδιάλειπτος, διότι ἐξεγείρετο πότε ἐν μιᾷ καὶ πότε ἐν ἄλλῃ Ἐπαρχίᾳ, πότε βιαίωτερον καὶ πότε ἡπιώτερον, πότε ἐκ μέρους ἀσθενῶν καὶ ἀγρίων Ἀνθυπαίων καὶ πότε ἐκ τοῦ λυσσῶντος ὄχλου, μία δ' ἔκτοτε κραυγὴ καθ' ὅλον τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἀκούεται: non licet esse Christianos!

6. Ἡ ἐπὶ Ἀδριανοῦ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας

Πόσον δύσκολος ἦτο ἡ συγκράτησις τοῦ ὄχλου ἐν τῇ ἐκ φανατισμοῦ ἐξεγέρσει αὐτοῦ κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀπεδείχθη λίαν ταχέως, ἐπὶ τοῦ Ἀδριανοῦ (117—138), τοῦ διαδεχθέντος τὸν Τραϊανόν. Ὁ νέος Αὐτοκράτωρ, ἦτο ἀριστὸς χαρακτήρ, φιλόανθρωπος καὶ εὐγενέστατος, ἔξ αὐτοψίας καταμαθὼν καὶ θεραπεύσας τὰς ἀνάγκας τοῦ Κράτους. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἐθνικὸς ὄχλος ἐταράσσετο κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἐκ τῶν

κατ' αὐτῶν διαδιδόμενων κακῶν φημῶν, πολλοὶ δὲ διοικηταὶ ὑπέκυπτον εἰς τὴν βίαν τοῦ ὄχλου καὶ παρὰ τὸ διάταγμα τοῦ Τραϊανοῦ ἐπέτρεπον βίαν καὶ ἄνευ νομικῆς διαδικασίας θανάτωσιν. Ὑπῆρχον ὁμως καὶ εὐσυνείδητοι διοικηταί, ἀποκρούοντες τὰς αὐθαιρέτους ἀπειθήσεις τοῦ ὄχλου. Τοιοῦτος ἦτο ὁ κατὰ τὸ 124 Ἀνθύπατος τῆς Ἀσίας Σερήνιος Γρανιανός, ὅστις ἔγραψε τῷ Αὐτοκράτορι Ἀδριανῷ ζητῶν ὁδηγίας περὶ τοῦ ἂν πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψει αἱ κατὰ τῶν Χριστιανῶν κραυγαὶ τοῦ ὄχλου. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπήντησεν εἰς τὸν διάδοχον τοῦ Γρανιανοῦ Μινούκιον Φουνδανὸν ὡς ἐξῆς «Ἐπιστολὴν ἐδεξάμην γραφεῖσάν μοι ἀπὸ Σερηνίου Γρανιανοῦ, λαμπροτάτου ἀνδρός, ὄντινα σὺ διεδέξω. Οὐ δοκεῖ οὖν μοι τὸ πρᾶγμα ἀζήτητον καταλιπεῖν, ἵνα μήτε οἱ ἄνθρωποι ταράττωνται καὶ τοῖς συκοφάνταις χορηγία κακουργίας παρασχεθῆ. Ἄν οὖν σαφῶς εἰς ταύτην τὴν ἀξίωσιν οἱ ἐπαρχιώται δύνωνται δι᾽σχυρίζεσθαι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βήματος ἀποκρίνεσθαι, ἐπὶ τοῦτο μόνον τραπῶσιν, ἀλλ' οὐκ ἀξιώσεις οὐδὲ μόναις βοαῖς· πολλῷ γὰρ μᾶλλον προσῆκεν, εἴ τις κατηγορεῖν βούλοιο, τοῦτό σε διαγινώσκειν. Εἴ τις οὖν κατηγορεῖ καὶ δείκνυσί τι παρὰ τοὺς νόμους πράττοντας, οὕτως διόριζε, κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτήματος. Ὡς μὰ τὸν Ἡρακλέα, εἴ τις συκοφαντίας χάριν τοῦτο προτεῖνοι, διαλάμβανε ὑπὲρ τῆς δεινότητος καὶ φρόντιζε ὅπως ἂν ἐκδικήσῃαι»¹.

Τὸ διάταγμα τοῦτο δὲν εἶνε ξηρὸν καὶ λακωνικὸν ὡς τὸ τοῦ Τραϊανοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο εἶνε σύμφωνον πρὸς τὸν ἡμερον τοῦ Ἀδριανοῦ χαρακτήρα. Ἡ ἔννοια ὁμως αὐτοῦ εἶνε ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τοῦ διατάγματος τοῦ Τραϊανοῦ. Διότι ὅπως οὗτος ἀπηγόρευσε τὰς ἀνωνόμους καταγγελίας καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῶν Χριστιανῶν, οὕτω καὶ ὁ Ἀδριανὸς ἠξίωσεν ὅπως ἡ κατὰ τῶν Χριστιανῶν καταγγελία φέρῃ τοὺς τύπους τῆς νομίμου διαδικασίας καὶ μὴ ἐπιτρέπηται εἰς τὸν ὄχλον νὰ παραβιάζῃ τοὺς περὶ τούτου τοῦ Κράτους νόμους. Φαίνεται κυρίως ὁ Ἀδριανὸς φοβούμενος μήτοι ἐν τῇ θορυβῶδει κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ παραφόρῳ καταφορᾷ καταδικάζωνται καὶ ἀθῶοι ἄνθρωποι ὡς

1. *Ἰουστινίου Ἀπολογία* Α, 68. *Εὐσεβίου*, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4, 10 *Rufinus Historia ecclesiastica*, IV, 9., *Orosius, Historia* VII, 13 Ἀμφιβολίας περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἐγγράφου ἐξήνεγκεν ὁ Keim, ὡς καὶ τινες ἄλλοι παρεδέχθησαν, ἀλλὰ διὰ νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν ἡ γνησιότης αὐτοῦ ἐστηρίχθη. Περὶ βλ. P. Allard, ἐνθ' ἀν. σ. 195 ἐξ. Canfield, ἐνθ' ἀν. σ. 103 ἐξ.

Χριστιανοί, μὴ ὄντες τοιοῦτοι, ἕνεκα τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ φανατικοῦ ὄχλου. Ὁφείλε λοιπὸν ὁ Ἀνθύπατος εἰάν τις κατηγοροῦντο ὡς Χριστιανοὶ νὰ μὴ καταδικάζῃ αὐτοὺς ἀκριτῶς εἰς θάνατον ἀλλὰ ν' ἀπαιτῇ τὴν ἐμφάνισιν ὠρισμένου καταγγελέως, ἀναλαμβάνοντος τὴν εὐθύνην τῆς καταγγελίας, καὶ οὕτω νὰ ἐξετάζῃ τὴν ὑπόθεσιν. Διότι κατὰ τὴν ρωμαϊκὸν νομικὸν ἀξίωμα ἀθῶος εἶνε ὁ ἔχων μὲν πολλοὺς ἐχθροὺς μηδὲνα δὲ ὠρισμένον κατήγορον. Ἐν ἡ περιπτώσει ὁ κατήγορος ἀπεδείκνυε τοὺς καταγγελλομένους ὡς «παρὰ νόμους πράττοντας», ὄντας, δηλονότι, Χριστιανούς, ὁ Ἀνθύπατος «κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἁμαρτήματος» ὄφειλε νὰ καταδικάζῃ αὐτοὺς εἰς θάνατον. Ὁ Ἀδριανὸς δὲν λέγει σαφῶς τί ἐννοεῖ ἐπὶ τὸ «ἁμάρτημα», ἀλλ' ὑποδεικνύει ὅτι θὰ καταδικάζωνται οἱ καταγγελλόμενοι εἰς θάνατον, ἂν ὁ ὠρισμένος κατήγορος ἀποδείξῃ αὐτοὺς «ἐπὶ τοῦ βήματος», ἐν τῷ δικαστηρίῳ, ὡς παρὰ τὸν νόμον πράττοντας, διότι εὐχερῶς ἠδύνατο ν' ἀποδείξῃ ὁ κατήγορος ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀπέκρουον τὴν θρησκείαν τοῦ Κράτους καὶ δὲν προσέφερον θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὸν Αὐτοκράτορα. Ταῦτα ἦσαν «παρὰ τὸν νόμον» καὶ συνεπήγοντο καταδίκην εἰς θάνατον. Ὡστε κατ' οὐσίαν τὸ διάταγμα τοῦ Ἀδριανοῦ εἶνε ὁμοιον πρὸς τὸ τοῦ Τραιανοῦ καὶ ἀπαιτεῖ ἰδίως τὴν νόμιμον διαδικασίαν τῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν καταγγελιῶν.

Ἐκ τῶν μαρτύρων τοῦ ἐπὶ Ἀδριανοῦ διωγμοῦ εἶνε γνωστοὶ οἱ Ἐπίσκοποι Ρώμης Σίξτος α' (115-125) καὶ Τελεσφόρος (125-136), ὡσαύτως ἡ ἁγία Συμφορόζα μετὰ ἑπτὰ τέκνων αὐτῆς¹, ὁ Ἀμάντιος καὶ Πριμιτίβος, ἡ ἁγία Σοφία μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς Πίστειος Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης², ἡ παρθένος Σεραπία καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς ἐπιστραφεῖσα εἰς τὸν Χριστιανισμὸν Σαβίνα, ὁ Ἔσπερος καὶ ἡ Ζωὴ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν, ὁ Πλάκιδος καὶ ἡ Τραιάνα, ὁ Εὐστάθιος καὶ ἡ Θεοπίστη μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν Ἀγαπίου καὶ Θεοπίστου, Μαρία, Διονύσιος, Θαλελαῖος καὶ ἄλλοι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σαρδηνίᾳ³. Ὅτε δὲ ὁ Ἀδριανὸς ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα, ἦν ἰδιαζόντως ἠγάπα, μνηθεὶς καὶ τὰ Ἐλευσίνα μυστήρια, ἐξήφθη ἐκεῖ διωγμὸς κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Τοῦτο δὲ παρεκίνησε δύο χριστιανούς ἀπολογητάς, τὸν «εὐαγγελιστὴν» Κοδράτον

1. *Εἰρηναῖος, Κατὰ Αἰρέσεων*, Γ' 3. Ruinart, *Acta primorum martyrum sincera et selecta*, Parisiis 1689, σ. 18-20 πρβλ. P. Allard, ἐνθ' ἄν. σ. 568-288.

2. P. Allard, ἐνθ' ἄν. σ. 221 ἐξ.

3. Canfield, ἐνθ' ἄν. σ. 116-7.

καὶ τὸν φιλόσοφον Ἀριστείδην ν' ἀποταθῶσι πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ ἐγγράφως ὑποστηρίξωσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν δι' ἀπολογιῶν, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἐγένοντο ὑπ' αὐτοῦ εὐμενῶς δεκταί¹.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀδριανοῦ ὑπῆρξεν ὀλεθριωτάτη διὰ τοὺς Ἰουδαίους. Κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη οἱ Ἰουδαῖοι ἐπανάστησαν ἐν Αἰγύπτῳ, Κύπρῳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ ἄλλαχού, ἀλλ' ἐπιμωρήθησαν αὐστηρότατα ἐπὶ πλέον δυσχερᾶναντες τὴν κατάστασιν τοῦ ὅλου ἔθνους αὐτῶν; Ἔνεκα δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἰδρύσεως ἐν Ἱερουσαλὴμ ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῆς Αἰλίας Καπιτωλίας, οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Παλαιστίνης ἐπανάστησαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Βάρ Κόχβα (=υἱοῦ ἀστέρος), ὅστις εἰς ἑαυτὸν ἐφαρμόζων τὸ χωρίον «Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ» (Ἀριθμ. 24, 27), παρουπάσθη ὡς Μεσσίας καὶ ἔσυρεν ὀπισθεν αὐτοῦ μυριάδας Ἰουδαίων. Μὴ δυνάμενος ὅμως νὰ πείσῃ τοὺς Χριστιανούς εἰς συναποστασίαν κατὰ τῶν Ρωμαίων ἤγειρε φονικώτατον κατ' αὐτῶν θρησκευτικὸν διωγμόν, θανάτων πάντα μὴ ἀρνούμενον τὸν Χριστόν. Ἀλλὰ πολιορκηθεὶς ὁ Βάρ Κόχβας ἐν τῇ πόλει Βίδθηρα (Biddir) οὐ μακρὰν τῆς Ἱερουσαλὴμ, κατεστράφη, ἡ δὲ στάσις τῶν Ἰουδαίων κατεπνίγη ἐν αἵματι. Ἐκτοτε ἀπηγορεύθη τοῖς Ἰουδαίοις ἢ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ εἴσοδος, ἐπετροπήθη ὅμως τοῖς χριστιανοῖς νὰ κατοικήσωσιν ἐν αὐτῇ. Διότι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, διαμείναντες ἀπὸ τοῦ 70 ἔτους μέχρι τοῦδε ἐν Πιέλλῃ, ἀπεχωρίσθησαν παντελῶς τῶν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν καὶ ἐγκατέστησαν μετὰ τοῦ πρώτου ἐξ Ἑλλήνων Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Μάρκου ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀμιγεῖς ἀπὸ παντός Ἰουδαϊκοῦ στοιχείου².

7. *Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου.*

Πολλαχού ὅμως τοῦ Κράτους ἐξηκολούθουν οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἀδριανὸν Ἀντωνίνου (138—161) ὅστις προσέδωκε τὸ ἴδιον ὄνομα εἰς ὀλόκληρον λαμπρὰν ἐποχὴν τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. Ὄφειλον μὲν οἱ κατὰ τόπους Ἀνθύπατοι, κατὰ τὰ διατάγματα τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ, νὰ μὴ καταδιώκωσι τοὺς Χριστιανούς καὶ νὰ μὴ στέργωσι τὴν καταδίκην αὐτῶν,

1. *Εὐσέβιος*, Ἐκκλ. Ἱστορία 43. Joh. Geffcken, Zwei Griechische Apologeten, Leipzig κ, Berlin 1907, σ. 1-96.

2. *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 42 ἔξ.

ἄνευ νομίμου διαδικασίας, ἀλλ' αἱ φρικταὶ κατὰ τῶν Χριστιανῶν κατηγορίαι ὡς ἀθέων καὶ ὡς αἰτίων τῶν συμφορῶν τοῦ κράτους, ἐξάπτουσαι τὸν φανατισμὸν τοῦ ὄχλου, ἠνάγκαζον τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας νὰ καταδικάζωσιν εἰς θάνατον τοὺς χριστιανούς, πολλάκις ἀκρίτως. Οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ εἰρηνικωτάτου Ἀντωνίνου προτιμῶντος νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωὴν ἐνὸς ἀνθρώπου μόνον ἢ νὰ φονεύσῃ μυρίους ἐχθρούς, ἀφθονὸν ἔρρευσε τὸ χριστιανικὸν αἷμα. Εἰς ὅποιαν δὲ δυσχερῆ θέσιν περιήγοντο ἀγαθοὶ πολλάκις ἀντιπρόσωποι τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας καταφαίνεται ἐκ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου, Ἐπισκόπου Σμύρνης.¹

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 115 ἔτους, ἀξιώσει τοῦ φανατικοῦ ὄχλου τῆς Σμύρνης, ἐρρίφθησαν εἰς τὰ θηρία δώδεκα Χριστιανοί. Εἰς αὐτῶν, ὁ ἐκουσίως προκαλέσας τὴν καθ' ἑαυτοῦ μῆνιν τοῦ ὄχλου, Κόϊντος ὀνόματι, ἀπεδειλίασε πρὸ τῶν θηρίων, καὶ ἠρνήθη τὸν Χριστόν. Ἐτερός τις ὅμως, ὁ Γερμανικὸς, ἐκίνησε τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἀγαπάτησιν τοῦ ὄχλου διὰ τοῦ ἐκτάκτου αὐτοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τῆς γενναϊότητος. Ἠκούσθησαν τότε αἱ κραυγαὶ «Αἶρε τοὺς ἀθέους, ζητήσῃω Πολύκαρπος!» πάραυτα δ' ἐστάλησαν ἐναντίον τοῦ Πολυκάρπου πρὸς ἀνέυρεσιν καὶ σύλληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἅγιος Ἐπίσκοπος, καίτοι ἐπεθύμει νὰ μείνῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, βιασθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπιμόνων παρακλήσεων τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ ποιμνίου ὑπεξέφυγεν εἰς τι ἐγγύς καίμενον ἀγρίδιον, ἐνθα διέτριβε μετὰ τινων πιστῶν, προσευχόμενος, καθ' ἣν εἶχε συνήθειαν, νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ὑπὲρ πασῶν τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐκεῖ ἀνεζητεῖτο ἀνεχώρησεν εἰς ἕτερον χωρίον. Οἱ διώκοντες ὅμως αὐτὸν συλλαβόντες δύο δούλους καὶ καταβασανίσαντες κατῳρθῶσαν νὰ μάθωσι ποῦ ὁ ἅγιος Πολύκαρπος διαμένει. Μετ' ἐνόπλων στρατιωτῶν ἔσπευσαν εἰς τὸν ὑποδειχθέντα αὐτοῖς τόπον καὶ ἠδύνατο μὲν νὰ διαφύγῃ πάλιν ὁ Ἐπίσκοπος

1. Τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου ἀφηγεῖται ἐν ἐπιστολῇ αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία Σμύρνης, Th. Zahn, Patrum Apostolicorum opera, 11, Ignatii et Polycarpi epistulae, martyria, fragmenta, 1876, σ. 132—167. Ligthfoot, Apostolic Fathers, S. Ignatius. S. Polycarp, 111, 363—403. K. Knopf, Ausgewählte Märtyreracten, Tübingen und Leipzig 1901, σ. 1—10. Gebhardt, Ausgewählte Märtyreracten, Berlin 1902, σ. 1—13. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1908 πρβλ. ἐπιτομὴν τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγ. Πολυκάρπου παρὰ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνακοινώσεις ἐξ ἱστορίας τῆς Σμυρναϊκῆς Ἐκκλησίας, Ἐν Πετροπόλει 1894, σ. 6—9.

ἐν τῷ ἄνω πατάσσει τῆς οὐλίας εὐρισκόμενος, ἀλλ' εἰπὼν «τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω», ἐξῆλθεν εἰς ὑπάντησιν τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες ἰδόντες τὸν πολὺσεπτον ἐκεῖνον γέροντα ἠσυχύνθησαν. ἀναλογισθέντες, ὅτι μετὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ ὄπλων ἦλθον ἵνα συλλάβωσιν αὐτόν. Ὁ ἅγιος Πολύκαρπος προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ ἠσυχάσωσι καὶ φάγωσι, ζητήσας τὴν ἄδειαν νὰ προσευχηθῇ. Δύο ὄλας ὄρας προσηύξατο ὑπὲρ ἅντων τῶν Χριστιανῶν, ὑπὲρ πάσης τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔμπλεως ὦν τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου, ὥστε ἐξεπλήσσοντο οἱ στρατιῶται, ἀκούοντες προσευχομένου αὐτοῦ, τινὲς δὲ καὶ μετεμέλοντο «ἐπὶ τῷ τοιοῦτον ἀναιρεῖσθαι μέλλοντα σεμνὸν καὶ θεοπρεπῆ πρεσβύτερον».

Ἐπελθούσης τῆς ὥρας τῆς ἐξόδου οἱ στρατιῶται παρέλαβον τὸν ἅγιον Ἐπίσκοπον καὶ καθίσαντες ἐπὶ ὄναριον ὠδήγουν εἰς τὴν πόλιν. Καθ' ὁδὸν συνήντησαν αὐτὸν ὁ Εἰρήναρχος Ἡρώδης καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικήτας, οἵτινες, καλῶς γνωρίζοντες αὐτόν, μετέθηκαν εἰς ὃ ἐκάθητο ὄχημα καὶ φιλικῶς διαλεχθέντες αὐτῷ παρακατιζόμενοι ξυροῦτρέποντο λέγοντες «Τί κακὸν ἐστὶν εἰπεῖν «Κύριε Καῖσαρ» καὶ θῦσαι καὶ διασώζεσθαι;» Ὁ Ἡρώδης καὶ ὁ Νικήτας οὐδαμῶς ἐνόουν ὅτι ἐξήτουν παρὰ τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου ν' ἀρνηθῇ τὸν Χριστιανισμόν, δὲ ἄρνησις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ὁ ὅρκος «εἰς τὴν τύχην τοῦ Καίσαρος», ἢ «per genium Caesaris». Ὁ ὅρκος οὗτος ἦτο ἀπηγορευμένης τοῖς Χριστιανοῖς, ἐνίοτε δὲ ἐπετρέπετο αὐτοῖς ὁ ὅρκος «ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ Αυτοκράτορος», «per salutem imperatoris», μᾶλλον ὡς εὐχή ἢ ὡς ὅρκος παραμείνας συνήθως καὶ μετὰ τὴν κατάλασιν τῶν διωγμῶν. Τὸ «Κύριε Καῖσαρ» ἐσήμαινεν ἀναγνώρισιν τοῦ Αυτοκράτορος ὡς Θεοῦ, ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς ἀπαραίτητον καθήκον παντὸς Ρωμαίου ὑπηκόου ἢ ἐπίκλησις αὐτῆ, ἀλλ' ὁ ἅγιος Πολύκαρπος ὡς χριστιανὸς δὲν ἐδέχετο τὴν περὶ αὐτῆς σχετικὴν προτροπὴν τοῦ Ἡρώδου καὶ Νικήτα. Καὶ κατ' ὄρχας μὲν δὲν ἀπεκρίνετο εἰς τὴν προτροπὴν αὐτῶν, ἐπειδὴ δ' ἐκεῖνοι ἐπέμενον, εἶπεν αὐτοῖς «οἱ μέλλω πράττειν ὃ συμβουλεύετέ μοι»· Οἱ δὲ ἀποτυχόντες τοῦ πείσαι αὐτὸν ἐξύβρισαν καὶ ἔρριψαν τὸν ἅγιον Ἐπίσκοπον ἐκ τοῦ ὀχήματος μετὰ τοιαύτης ὀργῆς, ὥστε συνεθλάσθη τὸ ἀντικνημίον αὐτοῦ.

1. Ὁριγένης, Κατὰ Κέλσον ζ. 63.7. Ἐυσέβιος, Ἐκκλ. Ἱστορία 4,15, Tertullianus, Apologeticus c. 32.35.45. Ad Scapulam c. 4 Ζώσιμος, Ἱστορία ed. Bonn. E, 50, σ. 317. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Αἰτίαι τῶν διωγμῶν ἐν Ἱστορικαῖς μελέταις, Ἱερουσαλήμ 1906, σ. 47.

Ἦτο τότε σχεδὸν ἑνενηκοντούτης γέρον, «ὑπὸ Ἀποστόλων μαθη-
ταὶθεὶς καὶ συναναστραφείς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσι»,
ἀλλ' ἀκμαῖος τὸ φρόνημα καὶ ὡσεὶ μηδὲν παθὼν ἐκ τῆς ὕβρεως καὶ
τῆς πτώσεως ἐκ τοῦ ὀχήματος ἐπορεύετο εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως
ἀγῶνα, ἐνισχυθεὶς καθ' ὁδὸν καὶ ὑπὸ φωνῆς ἐξ οὐρανοῦ «Ἰσχυε καὶ
ἀνδρίζου Πολύκαρπε». Τὴν φωνὴν ταύτην ἤκουσαν καὶ πολλοὶ περὶ
τὸν ἅγιον Πολύκαρπον τὴν στιγμήν ἐκείνην παρατυχόντες Χριστιανοί.
Ἡ εἰδήσις ὅτι ἔρχεται ὁ ἅγιος Πολύκαρπος, συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν στρα-
τιωτῶν, προὔκάλεσεν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Σμύρνης μέγαν θόρυβον καὶ
ἀγαλλίασιν μεγάλην τῶν Ἑθνικῶν. Διότι ὁ Πολύκαρπος μετὰ τὸν
Ἰγνάτιον Ἀντιοχείας ἦτο ὁ περιφανέστατος χριστιανὸς Ἐπίσκοπος ἐν
ταῖς Ἐκκλησίαις τῆς Μικρασίας, συνέχων αὐτάς, καὶ διὰ τῆς διδασκα-
λίας αὐτοῦ, ἦν παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ δὴ τοῦ Εὐαγ-
γελιστοῦ Ἰωάννου παρέλαβε καὶ διὰ τοῦ ἀναμφιβητήτου
κύρου αὐτοῦ ὡς Ἀποστολικὸν ἀνδρὸς, πάντων δὲ μάλιστα
διὰ τῆς ἀγιότητος τοῦ βίου, τῆς προκαλούσης τὸν γενικὸν τῆς καθό-
λου Ἐκκλησίας θαυμασμόν, Ἐνεκα πάντων τούτων ὁ ἔθνικὸς ὄχλος
μετὰ τινὰς στιγμὰς ἀνεκραύγασεν. «Οὗτός ἐστιν ὁ τῆς Ἀσίας διδά-
σκαλος, ὁ πατὴρ τῶν Χριστιανῶν, ὁ τῶν ἡμετέρων θεῶν καθαιρέτης,
ὁ πολλοῖς διδάσκων μὴ θύειν, μηδὲ προσκυνεῖν». Εὐνόητον δ' ὅτι ὁ
ὄχλος, τοιαύτην ἔχων περὶ τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου γνώμην, ἐξήτει ἐπι-
μόνως τὴν εἰς θάνατον κριαδικὴν αὐτοῦ, χωρὶς νὰ τηρηθῶσιν αἱ ὑπὸ
τῶν διαταγμάτων τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ καθορισθεῖσαι δια-
τυπώσεις.

Ἀσιάρχης, ἦτοι ἔθνικὸς Ἀρχιερεὺς τῆς Ἀσίας, ἦτο τότε ὁ Φίλιπ-
πος Τραλλιανός, Ἀνθύπατος δὲ ὁ Στάτιος Κοδράτος (Stattius Qua-
dratus) φίλος τοῦ ἐν Σμύρῃ ζῶντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Ἀρι-
στείδου, τοῦ ρήτορος καὶ σοφιστοῦ. Ὁ Ἀριστείδης οὗτος κατέστη
γνωστὸς κυρίως ἐκ τῶν πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν «Ἱερῶν λόγων» αὐτοῦ
οὗ; ἔγραψε κατὰ τὴν ἐπὶ 17 ἔτη διαρκέσασαν ἀσθενείαν αὐτοῦ, ἀρξα-
μένην τὸ 144 ἔτει¹ Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ Ἀν-
θύπατος Ἀσίας ἦτο Κλαύδιος ὁ Ἰουλιανός κατὰ δὲ τὸ δέκατον, ἦτοι
τῷ 155, ὁ φίλος αὐτοῦ καὶ προστάτης Στάτιος Κοδράτος. Ὁ τελευταῖος,

1. Waddington, Mémoire sur la chronologie de la vie de Rhéteur Ari-
stide, ἐν Mémoires de l' Académie des inscriptions. XXVI, 1867. *Προκόπιος*
Κουκουλάρης († Ἀρχιεπ. Τρίκκης) Αἴλιος Ἀριστείδης ὡς ἀπομνηστὴς Δημο-
σθένους, Erlangen 1890.

οὗτος εἶχε χρηματισεῖ *Consulus ordinarius* κατὰ τὸ 142, οἱ ὑπατικοὶ δὲ (*consulares*) κατελάμβανον διὰ κλήρου μετὰ 12 ἢ 15 ἔτη ἀπὸ τῆς ὑπατείας αὐτῶν, μίαν τῶν δύο συγκλητικῶν Ἐπαρχιῶν, τὴν Ἀφρικὴν ἢ τὴν Ἀσίαν. Ἐκ τῶν ἐνδείξεων τοῦ Ἀριστείδου καὶ τῆς ἐπιστολῆς τῶν Συμυρναίων Χριστιανῶν καταφαίνεται ὅτι τῷ 155, ὅτε ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Πολύκαρπος, Ἀνθύπατος Ἀσίας ἦτο ὁ Στάτιος Κοδράτος.

Ὁ Ἀνθύπατος, διατελὼν ὑπὸ τὴν σφοδρὰν πίεσιν τοῦ ὄχλου, προσαχθέντα τὸν ἅγιον Πολύκαρπον εἰς τὸ στάδιον ἀνηρώτα «εἰ αὐτὸς εἶη Πολύκαρπος» ἵνα πιστοποιήσῃ τὴν ταυτότητα αὐτοῦ. Λαβὼν δὲ καταφατικὴν ἀπάντησιν προσεπάθησε νὰ πείσῃ αὐτὸν ὅπως αἰδεσθεῖς, πρὸ παντός, τὸ πολὺν τῆς ἡλικίας ὁμῶς τὴν τύχην τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ εἶπη «Αἶρε τοὺς ἀθέους», ἀπαρνούμενος οὕτω τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ ἅγιος Πολύκαρπος ἐμβριθεῖ τῷ προσώπῳ εἰς πάντα τὸν ὄχλον, τὸν ὄντως ἀθέον, ἅτε μὴ πιστεύοντα εἰς τὸν ἀληθῆ Θεόν, ἐν τῷ σταδίῳ ἐμβλέψας, ἐπισείσας αὐτῷ τὴν χεῖρα, στενάξας καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπεν «Αἶρε τοὺς ἀθέους». Μὴ ἀρκεσθεὶς ὁμῶς εἰς τοῦτο ὁ Ἀνθύπατος ἐπέμενε ὅπως ὁ ἅγιος Πολύκαρπος λοιδορήσῃ τὸν Χριστὸν καὶ ὁμῶς ρητῶς τὴν τύχην τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν τῇ ἡμερίᾳ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ καὶ τῆς πίστεως ἀπήντησεν ὁ Ἐπίσκοπος «ὄγδοῆκοντα καὶ ἕξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ καὶ οὐδὲν μὲ ἠδίκησε» καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα μου τὸν σώσαντά με». Ἐπιμένοντος δὲ πάλιν τοῦ Ἀνθυπάτου καὶ λέγοντος «Ὅμοσον τὴν Καίσαρος τύχην», εἶπεν ὁ ἅγιος, «εἰ κενοδοξεῖς ἵνα ὁμῶς τὴν Καίσαρος τύχην, ὡς λέγεις προσποιούμενος ἀγνοεῖν ὅστις εἰμί, μετὰ παρηγοῖα; ἄκουε, Χριστιανὸς εἰμι. εἰ δὲ θέλεις τὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ μαθεῖν λόγον δὸς ἡμέραν καὶ ἄκουσον». Ὁ Ἀνθύπατος μὴ ἐνδιαφερόμενος, φαίνεται, περὶ τοιούτων θρησκευτικῶν ζητημάτων καὶ ὑποδεικνύων τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ ὅπως σώσῃ τὸν ἅγιον Πολύκαρπον λέγει αὐτῷ «Πείσον τὸν δῆμον». Τότε ὁ ἅγιος Ἐπίσκοπος ἀπήντησε. «Σὲ μὲν καὶ λόγου ἠξίωσα· δεδιδάγμεθα γὰρ ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, ὑπὸ Θεοῦ τεταγμέναις τιμῇ, κατὰ τὸ προσῆκον, τὴν μὴ βλάπτεισαν ἡμᾶς ἀπονέμειν, ἐκείνους δὲ οὐκ ἀξίους ἡγοῦμαι τοῦ ἀπολογεῖσθαι αὐτοῖς».

Ἰδὼν ὁ Ἀνθύπατος ὅτι δὲν πείθει τὸν ἀκλόνητον ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει γέροντα Ἐπίσκοπον, ἤρξατο ἀπειλῶν, ὅτι θὰ καύσῃ αὐτὸν ζῶντα ἢ θὰ παραδώσῃ εἰς βράβην τῶν ἀγρίων θηρίων. Ὁ Ἐπίσκοπος ἔμεινε καὶ μετὰ τὰς ἀπειλὰς ταύτας ἀπτόητος, «θάρσους καὶ χαρὰς

~~ἐνεπιπλάτο καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χάριτα, ἐληφροῦτο.~~ Ὁ δὲ Αν-
 θύπατος, ἔξαντλήσας πάντας τοὺς τύπους ὅπως πείσῃ τὸν Πολύκαρπον
 ἵν' ἀρνηθῇ τὸν Χριστόν, διέταξε τὸν κήρυκα τοῖς νὰ ἐξαγγεῖλῃ εἰς
 τὸν ἐν τῷ σταδίῳ λαὸν «Πολύκαρπος ὡμολόγησεν ἑαυτὸν Χριστιανὸν
 εἶναι» Οἱ Ἑθνικοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Σμύρνης ἐν ἀλλαλαγοῖς ὑπε-
 δέχθησαν τὴν δῆλωσιν ταύτην, ἰσοδύναμον πρὸς καταδικαστικὴν ἀ-
 πόφασιν εἰς θάνατον. Παρεκάλουν δὲ πάντες τὸν Ἀσιαρχὴν, τὸν ἔ-
 θνικὸν Ἀρχιερέα τῆς Ἀσίας Φίλιππον Τραλλιανόν, ὅπως εἴψῃ τὸν
 ἅγιον Πολύκαρπον εἰς λέοντα, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶχον ἤδη λήξει αἱ θηρι-
 ομαχίαι, ὁ ὄχλος ἀπήτησεν νὰ καῖ ζῶν ὁ γέρον Ἐπίσκοπος.

Ἐπειδὴ δ' ἀπεφασίσθη τοῦτο οὐ μόνον οἱ Ἑθνικοί, ἀλλὰ πρὸ
 πάντων οἱ Ἰουδαῖοι ἔσπευσαν ἐκ τῶν βαλανίων καὶ τῶν ἐργαστηρίων
 νὰ κομίσωσι ξύλα καὶ φρύγανα. Ὁ ἅγιος Ἐπίσκοπος, ἀφοῦ παρεσκευά-
 σθη ἡ πυρὰ, ἀπεδύθη τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ, ἀνέβη εἰς αὐτήν, καὶ ἐπειδὴ
 ἤθελεν νὰ προσδέσωσιν αὐτὸν ἐν μέσῳ τῆς πυρᾶς ἐπὶ ξύλου, «ἄφετέ
 με οὕτως, εἶπεν, ὁ γὰρ διδοὺς ὑπομεῖναι τὸ πῦρ δώσει καὶ χωρὶς τῆς
 ὑμετέρας ἐκ τῶν ἡλίων ἀσφαλείας ἀσκήτως ἐπιμεῖναι τῇ πυρᾷ». Τοῦ-
 του ἕνεκα μὴ κατηλώσαντες αὐτὸν προσέδεσαν ἀπλῶς. Ὁ δὲ ὀπίσω
 τὰς χεῖρας ποιήσας καὶ προσδεθεὶς ὡς θῦμα ἀναφερόμενον τῷ Θεῷ
 ὀλοκαύτωμα, προσηύξατο εἰπών. «Ὁ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ εὐλογητοῦ
 παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατῆρ, δι' οὗ τὴν περὶ σὲ ἐπίγνωσιν εἰλή-
 φαμεν, ὁ Θεὸς Ἀγγέλων καὶ Δυνάμεων καὶ πάσης τῆς κτίσεως καὶ
 παντὸς τοῦ γένους τῶν δικαίων, οἱ ζῶσιν ἐνώπιόν σου, εὐλογῶ σε, ὅτι
 ἠξίωσάς με τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ταύτης τοῦ λαβεῖν με μέρος ἐν ἀριθμῷ
 τῶν μαρτύρων σου, ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ σου, εἰς ἀνάστασιν
 ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος, ἐν ἀφθαρσίᾳ Πνεύματος ἁγίου,
 ἐν οἷς προσδεχθεῖην ἐνώπιόν σου σήμερον ἐν θυσίᾳ πίονι καὶ προσ-
 δεκτῇ, καθὼς προητοίμασας, προεφανέρωσας καὶ ἐπλήρωσας ὁ ἀψευ-
 δὴς καὶ ἀληθινὸς Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων αἰνῶ σε, εὐλογῶ σε
 δοξάζω σε, σὺν τῷ ἐπουρανίῳ καὶ αἰωνίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἀγαπητῷ
 σου παιδί, μεθ' οὗ σοι καὶ Πνεύματι ἁγίῳ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς
 μέλλοντας αἰῶνας. Ἀμήν».

Τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου, ὅστις, ἀπ'
 ἀρχῆς αὐτοῦ μέχρι τέλους, παρίσταται ὡς ὑψιστον ὑπόδειγμα ἠθικοῦ
 σθένους καὶ οὐρανιας γαλήνης, δι' ἧς ἀπετυπώθη ἐκάστη αὐτοῦ ἐνέρ-
 γεια καὶ ἐκάστη λέξις. Ἐν ταῖς πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν Πολιτείαν σχέσε-
 σιν αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει τι τὸ προκλητικὸν ἢ ἐρεθιστικόν. Δὲν ζητεῖ νὰ

προκαλέσῃ τὸ μαρτύριον, ἀλλ' ἰφ' ὅσον ἦτο δυνατόν, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, προσπαθεῖ ν' ἀποπέσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν κίνδυνον. Εἶνε θαυμαστὴ ἡ εὐγένεια, μεθ' ἧς ἀποποιεῖται νὰ ὑπερασπισθῇ ἑαυτὸν πρὸ δικαστηρίου, μὴ ἔχοντας νομικὴν ἰσχὺν καὶ μὴ θέλοντος ν' ἀκούσῃ δικαίαν ὑπεράσπισιν. Ὁ ἀντιπρόσωπος δὲ τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας κατέχει μᾶλλον ἀδιάφορον καὶ οὐδετέραν θέσιν, οὐδ' ὑποκινεῖ τὸν ὄχλον ἀλλὰ μᾶλλον συγκρατεῖ τὴν ὄρμην αὐτοῦ. Προτείνων τῷ Πολυκάρπῳ νὰ πείσῃ τὸν ὄχλον, φαίνεται διατεθειμένος ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτόν.

Οὐχ ἦττον ὁ ἅγιος Πολύκαρπος, καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν Ῥωμαϊκὴν νομοθεσίαν, ὡς παρατηρήθη ἤδη, κατεδικάσθη παρανόμως, διότι δὲν παρέστη ἐν δικαστηρίῳ νόμιμος κατ' αὐτοῦ κατήγορος ἵνα καταγγεῖλῃ αὐτόν. Ἡ διαδικασία αὐτοῦ παρουσιάζει τὴν ἀνωμαλίαν ἐκείνην, περὶ ἧς πιθανῶς ἔγραφεν ὁ Γρανιανὸς πρὸς τὸν Ἀδριανόν. Καίτοι οὐδεὶς παρίσταται ὠρισμένος κατήγορος, ὁ Ἀνθύπατος Κοδράτος, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ ὄχλου ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν καταγγελίαν. Τοῦτο ἦτο παράβασις τοῦ διατάγματος τοῦ Τραϊνοῦ, κελεύοντος νὰ μὴ ἀναζητῶνται οἱ Χριστιανοί. Οὐχ' ἦττον ἡ πορεία τῆς δίκης προσέλαβε νόμιμον χαρακτῆρα. Ἐρωτᾷ ἐπισήμως ὁ Ἀνθύπατος καὶ αὐστηρῶς «Εἰ αὐτὸς εἶπὲ Πολύκαρπος,» διατυποῖ δὲ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ἐπὶ παραβάσει τῶν νόμων τοῦ κράτους. Ὅτι ὁ Πολύκαρπος ἦτο Χριστιανὸς ἀπεδείχθη εὐθὺς ἀμέσως, ἀλλ' ὁ Ἀνθύπατος ἀποφεύγει νὰ προσέξῃ εἰς τοῦτο, ἵνα μὴ δώσῃ τέρμα εἰς τὴν δίκην, προτείνει δέ, τὴν κατ' αὐτόν, ἐλαφρυντικωτέραν μορφήν τῆς ἀρνήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ Πολυκάρπου θυσίαν εἰς τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ μόνον ὄρκον εἰς τὴν τύχην τοῦ Καίσαρος, ὃν δὲν ἐθεώρουν τόσον μέγα κακὸν καὶ οἱ συναντήσαντες, οὐχὶ ἴσως τυχαίως, καθ' ὁδὸν τὸν Πολύκαρπον Νικήτας καὶ Ἡρώδης. Ὅπως δειχθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει περὶ τοῦ Πολυκάρπου ὑποψία ἐπὶ ἀθεΐᾳ, ὁ Ἀνθύπατος, ἀντὶ τῆς εἰς τοὺς θεοὺς θυσίας, προτείνει τῷ Ἐπισκόπῳ νὰ εἴπῃ «αἶρε τοὺς ἀθέους», τοῦτέστι προτείνει τοιοῦτό τι, ὅπερ ἐν ἑτέρῳ ἐννοεῖα ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ Πολύκαρπος. Ἴσως δὲ ἡ ἑτέρα πρότασις τοῦ Ἀνθυπάτου περὶ λοιδορίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ «Λοιδόρησαν τὸν Χριστόν», διευτυπώθη μετὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Πολυκάρπου καὶ οὐχὶ πρὸ αὐτῆς. Ἡ ὁμολογία τοῦ Πολυκάρπου ἀνικατέστησε τὴν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν, ὅθεν ἀντὶ ταύτης ὁ Ἀνθύπατος κοινοποιεῖ ἀπλῶς διὰ κήρυκος εἰς τὸν λαὸν «Πολύκαρπος ὡμολόγησεν ἑαυτὸν Χριστιανὸν εἶναι».

Ἐξ ἀπάσης τῆς διαδικασίας καταφαίνεται ὅτι ὁ Πολύκαρπος κατεδικάσθη εἰς θάνατον *per nomine ipsum*, ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι, περὶ δὲ ἀθεμίτων πράξεων οὐδεὶς ἐγένετο λόγος, διότι ὁ ἅγιος Πολύκαρπος «ἐν παντὶ καλῶ, ἀγαθῆς ἔνεκεν πολιτείας καὶ πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόμετο». 1) Ὁ ἀγιώτατος αὐτοῦ βίος ἦτο τοῖς πᾶσι γνωστός, ἄλλως τε ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Πλινίου αἱ ῥωμαϊκαὶ ἀρχαὶ ἱκανῶς ἐπέισθησαν ὅτι αἱ κατὰ τῶν Χριστιανῶν κακαὶ φημαι ἦσαν ὅλως ἀβάσιμοι. Ἐπιπλέον ἡ περὶ τοιούτων φημῶν σιγή τοῦ διατάγματος τοῦ Τραϊανοῦ ἀπήλλασεν αὐτὰς τῆς υποχρεώσεως σχετικῶν ἀνακρίσεων. Κατὰ ταῦτα ὁ ἅγιος Πολύκαρπος κατεδικάσθη συμφώνως τοῖς διατάγμασι τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ.

8. Ἐτέρα μαρτύρια ἐπὶ τοῦ Ἀντωνίνου.

Παρομοίαν διαταγὴν ἐξέδωκε καὶ ὁ Ἀντωνῖνος κατὰ τὰ ἔτη 147—161 «πρὸς Λαρισίαιους καὶ πρὸς Θεσσαλονικεῖς καὶ πρὸς πάντας Ἕλληνας» 2) περὶ τῆς τηρήσεως τῶν δικαστικῶν τύπων ἐν ταῖς διαδικασίαις κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἐτέρα ὁμῶς διαταγὴ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου, ὀρίζουσα ὅπως καταδικάζονται εἰς θάνατον οἱ ὑβρίζοντες καὶ καταδιώκοντες τοὺς Χριστιανούς ἐπὶ τῇ θρησκείᾳ αὐτῶν καὶ ἀπειθυνθεῖσα «πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς Ἀσίας», ἦτοι πρὸς τὸ λαϊκὸν δημοικὸν Συνέδριον τῆς Ἀσίας ὅπερ συνήρχετο ἐν Ἐφέσῳ, δὲν φαίνεται γνησία 3). Ἐν αὐτῷ παρίσταται ὁ Αὐτοκράτωρ οὐ μόνον συμβουλευτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχων τοὺς ἐθνικοὺς, προβάλλον αὐτοῖς τοὺς Χριστιανούς ὡς ὑποδείγματα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδος καὶ τῆς σταθερότητος τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ ἀποδεικνύων διὰ τοῦ βασιματέρου τρόπου, ὅτι οἱ διωγμοὶ ἐνισχύουσι μᾶλλον τοὺς Χριστιανούς, «καὶ νικῶσιν ὑμᾶς προϊέμενοι τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, εἰπερ παιθόμενοι, οἷς ἀξιοῦτε πράσσειν». Τοῦτο βεβαίως ἦτο ὀρθόν, ἀλλ' ἦκιστα ἠδύνατο νὰ εἴπῃ αὐτὸ ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ νὰ ὀρίσῃ ὅτι τὰ κατεδικάζετο εἰς

1. *Εὐσέβιος* Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 15.

2) *Μελίτων Σάρδεων*, παρ' *Εὐσεβ. φ* Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 26.

3) Σώζεται παρ' *Εὐσεβ. φ*, Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 13 μετὰ τινων παραλλαγῶν καὶ ἐν τῇ προσθήκῃ εἰς τὴν Α'. Ἀπολογία τοῦ Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος. *E. Preuschen*, *Analecta*, σ. 20—22. Ὑπερ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ ἀπεφάνθησαν ὁ *De Champagny*, *Guéranger*, *Hergenröther*, *Wieseler*, κατ' αὐτῆς ὁ *Moeler*, *Overbeck*, *Aubé*, *Keim*, *Renan*, *Lightfoot*, *Allard* καὶ ἄλλοι.

θάνατον πᾶς καταγγέλλον Χριστιανόν. Τοιοῦτο διάταγμα ἠδύνατο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς ἀπηνεστάτους διωγμούς.

Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ δευτέρα ἀπολογία τοῦ Ἰουστίνου, φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, ἐγράφη ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μαρτυρίου γυναικὸς τινος ἐν Ρώμῃ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 160 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 161 ἔτους. Αὕτη ἐξ ὑψηλῆς καταγομένη οἰκογενείας, συνεζεύχθη ἀκόλαστον σύζυγον, οὗτινος μέχρι τινὸς ἦτο ἀξία. Ἀλλὰ χριστιανὴ γενομένη μετήλλαξε βίον καὶ διαραστηθεῖσα διὰ τὴν κακὴν τοῦ συζύγου αὐτῆς διαγωγὴν παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ζῆ ἠθικῶς, ἀπειλήσασα, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, νὰ διαζευχθῆ αὐτόν. Παρακληθεῖσα ὅμως καὶ αὕτη ὑπὸ τῶν οἰκείων ἀνέμενεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον προσδοκῶσα μεταβολήν. Ὁ σύζυγος αὐτῆς ἐξηκολούθη ἀκολασταίνων, μετέβη δ' ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ὅθεν ἡ σύζυγος, μὴ ἀνεχομένη τὴν ἀκολασίαν αὐτοῦ, διζεύχθη αὐτόν. Ὁ δὲ θυμωθεὶς καὶ εἰς Ρώμην ἐλθὼν κατήγγειλε τὴν σύζυγον αὐτοῦ ὡς χριστιανήν. Αὕτη ἀναφερθεῖσα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα παρεκάλεσεν ὅπως ἐπιτραπῆ αὐτῇ νὰ τακτοποιήσῃ πρότερον τὰ τοῦ οἴκου αὐτῆς καὶ ὕστερον νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ δικαστήριον. Τοιαύτη ἀδεια ἐδόθη, ἀλλ' ὁ κακὸς σύζυγος, ἀνυπομονῶν κατήγγειλε τὸν κατηγήσαντα τὴν σύζυγον αὐτοῦ χριστιανόν, Πτολεμαῖον ὀνόματι, εἰπὼν ὅτι ἀρκεῖ μόνον κατὰ τὴν ἀνάγκησιν νὰ ἐρωτηθῆ ἂν εἶνε Χριστιανός. Ὅντως δὲ συνελήφθη ὁ Πτολεμαῖος καὶ ἐπὶ τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ εἰς σχετικὴν ἐρώτησιν ὅτι εἶνε Χριστιανός κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἐπὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι. Παριστάμενός τις Χριστιανός, κατὰ τὴν δίκην, Λούκιος ὀνόματι, καὶ βλέπων τὴν οὕτως ἀλόγως καὶ ἀδίκως γενομένην ἀπόφασιν εἶπε πρὸς τὸν δικάζοντα Οὐρβικόν «τίς ἡ αἰτία τοῦ μῆτε μοιχόν, μῆτε πόρνον, μῆτε ἀνδροφόνον, μῆτε λωποδύτην, μῆτε ἄρπαγα, μῆτε ἀπλῶς ἀδίκημά τι πράξαντα ἐλεγχόμενον, ὀνόματος δὲ χριστιανοῦ προσωνυμίαν ὁμολογοῦντος τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκολάσω; Οὐ πρόποντα εὐσεβεῖ Αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφῳ Καίσαρος παιδί, οὐδὲ τῇ ἱερᾷ Συγκλήτῳ κρίνεις ὧ Οὐρβικε». Ὁ δικάζων Ἐπαρχος εἰς ἀπάντησιν εἶπε μόνον «Δοκεῖς μοι καὶ σὺ εἶναι τοιοῦτος» καὶ ἐπειδὴ ὁμολόγησε τοῦτο ὁ Λούκιος, κατεδικάσθη εἰς θάνατον, ἀλλὰ καὶ τρίτος Χριστιανός παρεμβὰς ὑπὲρ τοῦ Λουκίου κατεδικάσθη μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Πτολεμαίου εἰς θάνατον. Ὅμοιον μαρτυρικὸν τέλος ἔσχεν πάντως καὶ ἡ χριστιανὴ γυνή¹.

1. Ἰουστίνου, Ἀπολογία Β, 2. Tillemont, Memoires, II, 157 ἐξ. Anbè,